

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

KIRJANDUSE JA RAHVALUULE
RADADELT

II

TARTU 1976

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

KIRJANDUSE JA RAHVALUULE
RADADELT

II

(Üliõpilastööde kogumik)

TARTU 1976

Toimetuse kolleegium:

**E. Kleie, E. Uuspõld, J. Põldmäe (toimetaja),
T. Öunapuu, H. Tõevere.**

S a a t e k s

Mõte tutvustada eesti kirjanduse ja rahvaluule eriala Üliõpilaste teaduslikke töid ka laiemalt kerkis esmakordselt 1961. aasta kevadel rahvaluule eriseminaris ning 1963. aastal ilmus trükist artiklite kogumik "Kirjanduse ja rahvaluule radadelt" I. Selles esines viis autorit (juhendajad H. Peep, E. Laugaste ja U. Kolk), kelle tööd olid varem ette kantud ÜTÜ konverentsidel (M. Tiiras, "Traditsioon ja novaatorlus J. Smuuli proosas", T. Kaevando, "Kalevipoeg kujutavas kunstis", H. Räm, "Lause- ja kõlakujundite õpetamisest kaheksaklassilises koolis") ning saanud auhindu Üliõpilaste teaduslike uurimuste konkurssidel (A. Krikman, "Tähelepanekuid eesti rahvanaljandite struktuurist" ja V. Metstak, "Tähelepanekuid algriimist Haljala regivärssides").

Väljaspool käesolevat sarja jõudis 1968. aastal trükki M. Vaheri koostatud annoteeritud bibliograafia "Eesti rahvaluule ja kirjanduse alal 1948. - 1965. aastani kaitsitud diplomitööd".

Mii on "Kirjanduse ja rahvaluule radadelt" II TRÜ ÜTÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi kolmas iseseisev väljaanne (lisaks on ÜTÜ konverentsidel peetud ettekannete teese avaldatud Üleülikoolilistes ÜTÜ kogumikes).

A. Kaburi ja J. Laanekase artiklid, mis peegeldavad nii meil kui mujal kasvanud huvi lingvistilise poeetika vastu, tuginevad vaetavalt 1974. ja 1973. aastal kaitsitud diplomid

töödele. Nii A. Kabur kui ka J. Laanekask on ÜTÜ teaduslike tööde konkursil oma uurimustega pälvinud auhindamise.

Kogumiku lõppu on lisatud eesti kirjanduse ja rahvaluule ringiga seotud üliõpilaste 1974. aastal trükkis avaldatud tööde bibliograafia.

Toimetaja

**METAFOOR EESTI UUSIMAS LÜÜRİKAS
(ÜHE- JA KAHELIIKMELISED NOMINAAL-
METAFOORID)**

Astrid Kabur

Metafoori eesti luules on senini uuritud deskriptiivselt. Metafoori struktuuri pole lähemalt vaadeldud. J. Levini metoodika on üks esimesi, mis võimaldab analüüsida ka eesti metafoori struktuuri.

Metafoorid, mille põhjal toimub edasine analüüs, on sedeldatud järgmistest luuletuskogudest:

- B. A l v e r . Eluhelbed. Tallinn, 1971.
B. A l v e r . Tähetund. Valik luuletusi ja poeme. Tallinn, 1966.
A. B h i n . Uks lagendikul. Tallinn, 1971 ("Loomingu" raamatukogu", 1971, nr. 1).
J. K a p l i n s k i . Valge joon Võrumaa kohale. 54 luuletust 1967-1968. Tallinn, 1972.
J. Ü d i . Detsember. Tallinn, 1971.

B. Alveri mõlemast valikkogust on vaatluse alla võetud luuletused, mis on kirjutatud pärast 1963. aastat.

Üksikuid näiteid on vajaduse korral võetud ka teiste autorite loomingust (A. Kaalep, H. Visnapuu, A. Sang, P.-E. Rammo, T. Lehtmets).

J. Levini meetodit rakendatakse eesti keeles esmakordselt. Seetõttu on piiratud kõige lihtsamate metafooritüüpide vaatlusega.

Metafoorid võivad olla üheliikmelised (metsade sosin), kaheliikmelised (Maa lapsed) või mitmeliikmelised (purunenud kuukiirte helisev tekk). Teiselt poolt jagunevad nad nominaal- (raudne tervis, kuu naeratus) ja verbaalmetafoor-

rideke (traadid laulsid). Omaette nähtuseke on laiendatud metafoor, mille võib moodustada pikema tekstilõik või terve tekst.

Lähemalt vaatleme ainult eesti ühe- ja kaheliikmeliste nominaalmetafooride struktuuri.

I EESTI METAFOORI TÜÜPIDEST

J. Levin on metafoori struktuuri kohta avaldanud kaks artiklit: "Структура русской метафоры" (Levin 1965) ja "Русская метафора: синтез, семантика, трансформации" (Levin 1969). Vene ja eesti keele grammatilise ehituse erinevustest hoolimata kehtivad Levini üldised järeldused ka eesti metafoori kohta.

Võrdlusprintsibi realiseerimise viisist lähtudes toob J. Levin esile metafooride kolm põhitüüpi:

I tüüp - metafoorid, milles kirjeldatav objekt kõrvutatakse otseselt teise objektiga - võrdlusmetafoorid (метафоры-сравнения);

II tüüp - metafoorid, "milles kirjeldatav objekt on asendatud teise objektiga" - mõistetumetafoorid (метафоры-загадки);

III tüüp - metafoorid, mis omistavad kirjeldatavale objektile teise objekti omadusi (Levin 1965:293).

Need kolm tüüpi jagunevad omakorda alaliikideks, mida vaatleme edaspidi.

Analüüsiks kasutame järgnevaid tähistusi: n - nimisõna; n_g - nimisõna genitiivis; n_p - nimisõna partitiivis; n_{el} - nimisõna elatiivis; a - omadussõna; ad - määr sõna; v - tegusõna.

Sõnade paari, kus sõnad on seotud otsese alluvussuhtega, nimetame sõnaühendiks. Sii kuulub ka paar "alus - üldis" (Levin 1965:295).

Sõnaühendid tähistame järgnevalt: $B(n, n')$ - nimisõna ja nimisõna genitiivis; $B(n, n')$ - nimisõna ja nimisõna partitiivis; $B(n_{st}, n')$ - nimisõna ja nimisõna elatiivis; $C(a, n)$ - omadussõna ja nimisõna; $C(ad, n)$ - määr sõna ja nimisõna. Indeks ' näitab, et tegemist on kahe erineva sõnaga (n ja n'), vrd. $B(n, n)$, kus üks ja sama tüvi kordub kaks korda, kuid eri käändeis.

Kokkuleppeliselt on sõnaühendi tähistustes esikohale asetatud m ä r k i m a t a (неотмеченный) liige.

Tähistame konteksti $\mathcal{K}$ -ga. Igale kontekstile $\mathcal{K}$ vastab sõnade hulk $K(\mathcal{K})$, mis muudab konteksti mõtestatuks. Sõna z nimetame märgituks (отмеченный), kui $z \in K(\mathcal{K})$. Vastandjuhul, kui $z \notin K(\mathcal{K})$, on sõna z märkimata. Sõnaühendit, mis sisaldab vähemalt ühe märkimata sõna (näiteks "nohune hommik"), nimetame m ä r k i m a t a s õ n a ü h e n d i k s (Levin 1965:295).

Võrreldes vene keelega on eesti keeles märksa rohkem liitsõnu, mille tõttu liitsõnalisi metafoore tuleb vaadelda eraldi, käsitledes neid analoogiliselt sõnaühendiga.

Tähistame liitsõnu: N - liitnimisõna; A - liitomadussõna; AD - liitmäär sõna; V - liittegusõna. Liitsõna struktuuri märgime nagu sõnaühenditelgi: $N(n, n')$; $N(n, n')$ jne. Liitsõnad võivad kuuluda ka metafoorse sõnaühendi koosseisu. Siis saame järgmised tüübid: $B(N, n)$; $B(N, N)$; $B(n, N)$; $C(A, n)$ jne. Neid tüüpe võib täpsemalt kirjeldada näiteks nii: $B(n, N_g) = B[n, N(n'N'_g)]$ jne.

Ü h e l i i k m e l i s e k s m e t a f o o r i k s nimetame üksikut sõna (ka liitsõna komponentsõna), mis on tekstis märkimata ("metsade sosin", "munakiiver"). Sõnaühendit, kuhu see sõna kuulub, nimetame metafoorseks sõnaühendiks. Liitsõna, milles vähemalt üks komponentsõna on märkimata, nimetame metafoorseks liitsõnaks. Metafoorses sõnaühendis (liitsõnas) eristame märkimata liiget (metafoorne sõna või liitsõna komponentsõna) ja märgitud liiget.

K a h e l i i k m e l i s e k s m e t a f o o r i k s nimetame märkimata sõnaühendit (või kahekomponendilist liit-

sõna), mille liikmeist kumbki pole üheliikmeline metafoor ("talve vaip kattie künnad", "ta surutakse aga äkki taevapõhja/kus jalutame meie" (U:15)¹). Niisuguse metafoori üht liiget - mida kasutatakse ülekantud tähendusee - nimetame samuti märkimata liikmeks, teist märgitud liikmeks (Levin 1965:295).

Ühe- ja kaheliikmelisi metafoore nimetab J. Levin lihtmetafoorideks (простые метафоры).

Eespool toodud tähistusi kasutades võime üles märkida eesti ühe- ja kaheliikmelise metafoori tüübid (näidetes on märkimata liige alla kriipsutatud).

Sõnaühendid:

- B(n',n_g) - "silmade pähklid" (U:25) [1]
                   "kuu naeratus" (U:55)
 B(n,N_g) - "klaverikontserdi killud" (U:59) [2]
                   "ajuripatsi tilisemine" (U:79)
 B(N,n_g) - "tõe marmortrepp" (B:77) [3]
                   "mõtte madalrõhk" (T:76)
 B(N',N_g) - "jähiliustiku enesekriitika" (konstr.)² [4]
                   "kaubarongi jõupingutus" (konstr.)

Alaliigid [2], [3] ja [4] sarnanevad sisuliselt alaliigiga [1], kui liitsõna (N või N_g) ei saa käsitleda omaette metafoorina.

B(n_g,n') ei ole eesti keeles nähtavasti metafoorsena võimalik (vrd. "pähklite silmad" jne.) - metafoorseks jääb ikkagi põhisõna, mitte täiend. Samuti pole metafoorsena võimalikud B(N,n_g); N(n,N_g); B(N',N_g).

Omaette tuleb vaadelda sõnaühendit, kus genitiivne täiend sõna on ise metafoor (näit. "sigade (-fasistide) kuringeod"). Kuid sellisel juhul on tegemist üheliikmelise metafooriga - tähistame seda D(n).

¹ Tähed näidete järel sulgudes tähistavad luuletuskogude pealkirju, koolonile järgneb lehekülje number, kus vaetav metafoor esineb.

² (konstr.) näite järel tähistab käesoleva töö autori poolt konstrueeritud metafoore; seda võimalust on kasutatud juhul, kui sedeldatud materjali hulgas vastav alaliik puudub.

- $B(n', n_p)$ - "laviin tikke" (U:68) [5]
 $B(n, n_p)$ - "laviin herneteri" (konstr.) [6]
 $B(N, n_p)$ - "autokoorem naeratusi" (konstr.) [7]
 $B(N', n_p)$ - "autokoorem vihapisaraid" (konstr.) [8]

Alaliigid [6], [7] ja [8] sarnanevad sisuliselt alaliigiga [5], kui liitsõnu N või N_g ei saa vaadelda omaette metafooridena.

Sõnaühendid $B(n_p, n')$; $B(N_p, n)$; $B(n_p, N)$; $B(N_p, N')$ pole metafooridena võimalikud, sest $B(n', n_p)$ transformeerub sõnaühendiks $B(n', n_g)$ - "laviin tikke" → "tikkude laviin"; $B(n_p, n')$ peaks siis transformeeruma sõnaühendiks $B(n, n')$, mis, nagu eespool näidatud, pole metafoorsena eesti keeles võimalik.

Kui meil on tegemist sõnaühendiga, kae nimisõna partitiivis on omaette metafoor (näit. "kolonn sigu (=fasiste)"), siis tähistame seda kui üheliikmeliet metafoori $D(n)$.

- $B(n_{st}, n')$ - "klaasiat linnud" (U:9) [9]
 $B(N_{st}, n)$ - "silmad pärlnutrist" (U:51) [10]
 $B(n_{st}, N)$ - "klaasist rändlinnud" (konstr.) [11]
 $B(N_{st}, N')$ - "pilusilmad pärlnutrist" (konstr.) [12]

Alaliigid [10], [11] ja [12] sarnanevad sisuliselt alaliigiga [9], kui liitesõna (N või N_{st}) ei saa vaadelda omaette metafoorina. Ka eiin on võimalik (vastavalt kontekstile) vaadelda metafoori üheliikmelisena - kui näiteks metafooriks on "linnud", siis on tegemist üheliikmelise metafooriga $D(n)$.

Seega pole $B(n, n'_{st})$ eesti keeles kaheliikmelise metafoorina võimalik (samuti $B(n, N_{st})$; $B(N, n_{st})$; $B(N, N'_{st})$).

- $G(a, n)$ - "haige paradiis" (U:43) [13]
           "rammusad tankid" (V:7)
 $G(a, N)$ - "kaeblik metsamüha" (T:122) [14]
           "purjus lipulaev" (D:19)
 $G(A, n)$ - "nõelterav hommik" (U:58) [15]
           "karekõlm päike" (U:72)
 $G(A, N)$ - "lumivalge pealagi" (U:18) [16]

Alaliik [14] sarnaneb alaliigiga [13], alaliik [16] sarnaneb alaliigiga [15], kui liitsõna N ei saa vaadelda omaste metafoorina.

Sõnaühendid C(n,a); C(N,a); C(n,A); C(N,A) ei ole eesti keeles kaheliikmelise metafoorina võimalikud. Põhisõna võib olla ise metafoor (näiteks "laulev nets (=laulukoor)"), sel juhul on tegemist üheliikmelise metafooriga D(n).

C(ad,n) - "raagus rand" (E:77) [17]

C(ad,N) - "raagus mererand" (konstr.) [18]

C(AD,n) - "maadliki mees" (Kaalap) [19]

C(AD,N) - "maadliki jahimees" (konstr.) [20]

Alaliigid [18], [19] ja [20] sarnanevad sisuliselt alaliigiga [17], kui liitsõna N või AD ei saa vaadelda omaste metafoorina.

Kui metafoorne on nimisõna, on jällegi tegemist üheliikmelise metafooriga D(n); seega peale kaheliikmelise metafoorina võimalikud sõnaühendid C(n,ad); C(K,ad); C(n,AD); C(N,AD).

Verbaalmetafoore kõesolevas tüüses lähemalt ei vaadelda. Selgitamaks mõistet toome ainult mõned näited.

J. Levin (1965:295 jj.) toob esile järgmised verbaalsed sõnaühendid (tähistused on kõesolevas tüüses muudetud):

H(v,n) - "kevad kosutas" (E:72) [21]

"seened laulavad" (D:45)

I(n,v) - "pinarkooke sajab" (D:24) [22]

J(ad,v) - "kahetsesin katki korvigi" (E:53) [23]

Kõesolevas tüüses on kesksõnu loetud käändsõnadeks ja seega näiteks sõnaühendi "villistav meri" kirjutame üles C(a,n).

Liitsõnade puhul on tegemist põhimõtteliselt samasuguse klassifikatsiooniga, kuid liitsõna mooduetamisvõimaluste rohkuse tõttu on probleemide hulk muidugi suurem.

Liitsõnad:

H(n',n) - "närvitraadid" (U:69) [24]

"tulevärten" (T:114)

$N(n, N_g)$ - "raudteekaamelid" (B:30) [25]
"tugitoolirahu" (U:58)

$N(N, n_g)$ - "moraalimaantee" (konstr.) [26]

$N(N, N'_g)$ - "poolsajaraianets" (Kaalep) [27]

Alaliigid [25], [26] ja [27] sarnanevad sisuliselt alaliigiga [24], kui komponentsõna N või N_g ei saa vaadelda omaette metafoorina.

Alaliik $N(n, n')$ pole metafoorina võimalik samal põhjusel kui $B(n, n')$.

$N(n, n')$ - "lehmudu" (U:51) [28]

"tinasilm" (U:64)

$N(a, n)$ - "seinihõlm" (B:93) [29]

Liitsõnu eesti keeles on ükainvasjaliseelt käsitletud J. Kaplinski, kee on koostanud tabeli "Liitsõnade tüübid eesti keeles" (Kaplinski 1968:367-368). Tabelist näeme, et täienduseks võib esineda mitmetes käänetes peale nominatiivi ja genitiivi, mis teoreetiliselt peaks võimaldama ka vastava struktuuriga metafooride loomist. Sedeldatud materjali hulgast rohkem alaliike eristada polnud võimalik. Teeme siinkohal siiski ära J. Kaplinski tüüpsõnade loetelu - selleks läheb vaja mõningaid lisatähistusi: N_0 - mittemetafoorne (märgitud) liitsõna; n_{transl} - nimisõna translatiivis; n_{ill} - nimisõna illatiivis; n_{all} - nimisõna allatiivis; n_{in} - nimisõna inessiivis; n_{adess} - nimisõna adessiivis.

Saame järgmised alaliigid:

$N_0(n_{transl}, n')$ - surnukspeetu [30]

$N_0(n_{ill}, n')$ - metsaviimine [31]

$N_0(n_{all}, n')$ - tšöletulek [32]

$N_0(n_{in}, n')$ - metsaskasvamine [33]

$N_0(n_{adess}, n')$ - õhtultulija [34]

$N_0(ad, n)$ - eilesaabuja [35]

Ülalkirjeldatud alaliikide hulgas võime tinglikult eristada põhiliike ja variante. Näiteks sõnühendeid $B(n, N)$; $B(B, n_g)$; $B(N, N'_g)$ võime pidada põhiliigi $B(n, n'_g)$ variantideks; liitsõnu $N(n, N_g)$; $N(N, n_g)$; $N(N, N'_g)$ põhiliigi

$M(n, n'_g)$ variantideke jne. Edaspidise analüüsi juures peatume ainult põhilikidel.

Seega saame klassifitseerida metafoore järgmiselt (aluseks on võetud võrdlusprintsibi realiseerimise viis ning sõnaühendite ja liitsõnade liigid):

I tüüp -
võrdlusemetafoorid

Kirjeldatavat objekti kõrvutatakse teise objektiga otsestelt, mistõttu võrdlusemetafoorid on alati kaheliikmelised (Levin 1965:296). Mõlemad objektid on tekstis nimetatud.

Võtame kasutusele indeksid 1, 2 ja 3, mis näitavad metafoori kuulumist I, II või III tüüpi.

$B_1(n, n'_g)$ - "närvide traadid" (U:68) [36]
"silmade pähklid" (U:25)

$N_1(n, n'_g)$ - "elupõrgu" (E:15) [37]
"närvitraadid" (U:69)

$B_1(n, n'_g)$ ja $N_1(n, n'_g)$ on transformeeritavad võrdluseks ("närvid nagu traadid", "elu nagu põrgu").

J. Levin esitab ka tüübi $C_1(a, n)$, kuid eesti keeles seda nähtavasti ei esine. (J. Levini näide: воздушное стекло (=воздух), mis transformeerub tüübiks $B_1(n, n'_g)$ - стекло воздуха - ja võrdluseks (воздух, подобный стеклу)).

II tüüp -
mõistatusmetafoorid

Mõistatusmetafoorid võivad olla ühe- või kaheliikmelised. Üheliikmelises metafooris on kirjeldatavat objekti nimetatud teise objekti nimega. Kaheliikmelises metafooris kirjeldatakse objekti perifrastiliselt.

Üheliikmelised mõistatusmetafoorid esinevad järgmistes vormides:

1) nimisõna ei kuulu ei sõnaühendisse B ega liitsõnasesse M :

D(n) - "Ühe (-inimeae) eesa on hüljes" (U:34) [38]
"silmist kukuvad tabletid" (U:75)

2) nimisõna kuulub sõnaühendisse B :

D[D₂(n, n'_g)] - "kuu hammuatus" (U:55) [39]

"antennide võsa" (V:12)

D[D₂(n, n'_p)] - "lavilin tikke" (U:68) [40]

D[B₂(n_{st}, n'_{st})] - "klaasiat linnud" (U:9) [41]

3) nimisõna kuulub liitaõnaae H :

D[H₂(n, n'_g)] - "munakiiver" (E:30) [42]

"taevalaup" (E:102)

D[H₂(n, n')] - "lehmudu" (U:51) [43]

D[E₂(a, n)] - "sinihõõli" (E:93) [44]

Kaheliikmelised mõistatametafoorid esinevad kahal kujul:

1) B₂(n, n'_g) - "Maa lapsed" (T:114) [45]

"laane latern" (E:29)

H₂(n, n'_g) - "Sõspeeglid" (T:114) [46]

"bensiinitrann" (U:57)

2) C₂(a, n) - "hõmar kala" (U:15) [47]

"tume maja" (E:72)

III tüüp -

metafoorid, mis omistavad kirjeldatavale objektile teise objekti omadusi

Sia kuuluvad

1) epiteetmetafoorid, mis kujutavad endast üheliikmelise metafoore:

C₃(a, n) - "lõhetund paus" (D:39) [48]

"rabe viha" (D:26)

2) subetantiveeritud epiteetmetafoorid:

B₃(n, n'_g) - "pisarate kibedus" (konstr.) [49]

"armastuse maguue" (konstr.)

B_3 on alati transformeeritav tüübiks C_3 ("kibedad pisarad").

Lõpuks toome mõned näited ka metafoorsetest konstruktsioonidest, kirjutades need üles J. Levini tähistuses:

$B_2[C_3(a, n), n'_g]$	- "käte punane sosin" (U:27)	[50]
$B_2[C_3(\Lambda, n), n'_g]$	- "udukogude okaetraadine nägu" (U:65)	[51]
$B_2[C_3(a, n), C_3'(a', n'_g)]$	- "purunenud kuukiirte helisev tekk" (U:55)	[52]
$B_2[n, C_3(a, n'_g)]$	- "krabiseva hääle terad" (U:26)	[53]
$B_2[C_3(ad, n), n'_g]$	- "südamete raagus raginad" (D:34)	[54]

II

KEELTÄHENDUSLISUUS - FOOBISÜNTESIMINE VÕRDLUS

Igasugune metafoor baseerub võrdlemisel. Seetõttu alustame võrdluse struktuuri vaatlusega, kasutades J. Levini tähistusi ning määratlusi.

"S e e m i d on elementaarsed tähendusühikud. T ä h e n d u s on seemide suvaline kogum; sealhulgas l e k s i k a a l n e t ä h e n d u s on vastava sõna (usu-aalet) tähendust moodustavate seemide kogum. Seeme tähistame $\alpha, \beta, \gamma \dots$, tähendusi P, Q, R, S, T; seeme α (või seemide komplekti) kuulumist tähendusse P tähistame $\alpha \in P$; sõna z (leksikaalset) tähendust märgime S(z)" (Levin 1969:290).

Seemidel on tähenduses erinev kaal. Kaht tähendust, millel on üks küllalt suure erikaaluga seem, nimetame s e o t u k s ($P \sim Q$). Seeme ja tähendusi võib keele vahenditega vaid ligikaudselt kirjeldada, mistõttu need kirjeldused asetame jutumärkidesse.

Seemide komplekti, mis kuulub üheaegselt kõikidesse hulga $K(\emptyset)$ sõnadesse, tähistame $M(\emptyset)$.

J. Levin näitab, et piltlikult võib iga sõna tähendust kujutada lahtrite kogumina, millest osa on täidetud selle tähenduse seemidega; teised on küll tühjad, kuid määratud mingi kindla seemi (või teatud seemide klassi - näiteks "värviliste" seemide klassi) jaoks. Näiteks sisaldab sõna pall tähendus lahtrit seemile "punane" - või mõnele teisele "värvisemile". Selliseid seeme, millede jaoks tähenduses on tühjad lahtrid olemas (s. t. seeme, mis võivad vabalt ühineda antud tähendusega), nimetame fakultatiivseteks antud tähenduse suhtes. Vastav tekst on märgitud (punane pall). Kui tähendusega ühendada seem, mis pole tema suhtes fakultatiivne, saame märkimata teksti (nukker pall) (Levin 1969:291).

Võrdluskonstruktsiooni tähistame

$L(n, e, n')$ ("88 on tume kui tüss") (D:8) , [a]

kus n on võrdluse esimene komponent (88), n' - võrdluse teine komponent (tüss), e - võrdlusalus (tume); $e = a \vee \Delta$ (Δ - tühhi sõna); kui $e = \Delta$, nimetame võrdlust lühendatuks (88 kui tüss).

Võrdlus võib olla kirjeldav või aktsenteeriv .

Võrdlus on aktsenteeriv, kui

$(\exists \alpha) [\alpha \in S(n) \ \& \ \alpha \in S(n')] .$ [b]

Võrdlus on kirjeldav, kui ta pole aktsenteeriv, kuid

$(\exists \alpha) [\alpha \in S(n) \ \& \ \alpha \in S(n')] .$ [c]

Mõlemal juhul kui $e \neq \Delta$, siis $\alpha = S(e)$. Näiteid: pisarad voolavad ojana ("voolamine" on omane nii "pisaratele" kui "ojale", võrdlus on aktsenteeriv); paal on punane nagu veri ("punane" on alati omane "verele" ja fakultatiivselt "paelale", võrdlus on kirjeldav).

Võrdluse enda sünteesi kujutab J. Levin järgmiselt:

$E(e, n) \ \& \ E(e, n') \rightarrow L(n, e, n') ,$

kua $E=C\sqrt{H}$, $e=a\sqrt{v}$ (L-is v8ib e acesel olla Δ). Seejuures on oluline, et s8n8hendie $E(e,n')$ e kuuluks tingimata n' t8hendusse: $S(e) \in S(n')$.

N8iteid: pisarad voolavad & oja voolab $\rightarrow$ pisarad voolavad ojana (pisarad on nagu oja); pael on punane & veri on punane $\rightarrow$ sael on punane nagu veri.

V8imalikud on juhused (l8hendatud v8rdluste puhul), kus v8rdluse tunnust on v8ga raske leida. Sellisel juhul on loomulik pidada v8rdlust $L(n,e,n')$ ($e=\Delta$) algseks, mitte s8nteesituks.

V8ivad esineda ka metafoorsed v8rdlused, kus $S(e) \in S(n)$ (isegi mitte fakultatiivselt). Sel juhul on s8n8hend $H(e,n)$ (v8i $G(e,n)$) m8rkimata. N8iteks: silmad h88guvad kui s8ed (Levin 1969:292-293).

J. Levin nimetab leksikaalseks metafooriks kulunud metafoore, mille komponentide uued t8hendused juba kuuluvad keele s8navarasse. Kui metafoer on leksikaalne, t8histame teda

$$F_{(1)}(x,y) . \quad [d]$$

Metafoorset v8rdlust t8histame

$$L_2(n,e,n') , \quad [e]$$

leksikaalsel metafooril baseeruvat v8rdlust

$$L_{(3)}(n,e,n') \quad [f]$$

(Levin 1969:293).

Vaatleme n8iid l8hemalt metafooride t8hpe, kasutades I peat8kis toodud jaotust.

V8RDLUSETAFOORID

1. alaliik - $B_1(n',n_g)$ [36]

L8htealuseks mittemetafoorne v8rdlus $L(n,e,n')$ [a] ; s8nteesi transformatsioon:

$$L(n,e,n') \rightarrow B_1(n',n_g) ,$$

kus $e = a\sqrt{v}\Delta$; n - metafoorse süntagma märgitud, n' - märkimata liige.

Kasutame tähistusi $Q=S(n)$, $P=S(n')$, R - metafoorse sõnaühendi kui terviku tähendus (mõtestamise resultaati) (Levin 1969:294).

J. Levin kasutab tähenduste suhtes järgmisi operatsioone:

$P|\alpha$ - seem α aktsenteerimine (erikaalu suurendamine) tähenduses P (eeldatakse, et $\alpha \in P$);

$P + \alpha$ - tähendusega P ühendatakse tema suhtes fakultatiivne seem;

$P \oplus \alpha$ - tähendusega P ühendatakse seem α , mis pole tema suhtes fakultatiivne (vaetav sõnaühend märkimata);

$P \cup Q$ - põhiline operatsioon metafoorse tähenduste moodustamisel, mille mõte seisneb järgnevas: P ja Q ühinevad millekski tervikuks (seda tervikut võib nimetada kahe tuumaga tähenduseks), säilitades seejuures suhtelise iseseisvuse; toimub retseptiooni pendeldamine P -lt Q -le ja tagasi; seejuures P domineerib Q üle (Levin 1969:291).

a) Lähtealuseks olev võrdlus on aktsenteeriv:

$(\exists \alpha)(\alpha \in P \ \& \ \alpha \in Q) \quad (\alpha = S(e), \text{ kui } e \neq \Delta).$

M õ t e s t a m i n e :

$R = (Q|\alpha + \beta) \cup P, \quad [g]$

kus $\beta \in P$, $\beta \notin P$ (niisugune β võib ka puududa) (Levin 1969:294).

Näited:

"kuumenesid tulipunaseks närvide külmad traadid" (U:68)
 närvid on "nõõrikujulised" nagu traadid
 (või: närvid on "nõõrikujulised" & traadid
 on "nõõrikujulised") } → närvide traadid

"idude imikud suiguvad unne" (T:139)
 idud on "väetid" nagu imikud
 (või: idud on "väetid"
 & imikud on "väetid") } → idude imikud

"kui eind sõuvad päikse leegid" (T:25)

päike "kõrvetab" nagu leek
(või: päike "kõrvetab"
& leek "kõrvetab") } → päikse
leegid

b) Lähtealuseks olev võrdlus on kirjeldav:

$$(\exists \alpha)(\alpha \in P \ \& \ \alpha \in Q) \ \& \ (\exists \beta)(\beta \in P \ \& \ \beta \notin Q).$$

Mõtestamine:

$$P = (Q + \beta) \cup P.$$

[h]

Näited:

"ja mäletan su silmade pähkleid vastu õõd" (U:25)

silmad on "pruunid" nagu pähklid
(või: silmad on "pruunid"
& pähklid on "pruunid") } → silmade pähklid

"ümberringi varanduste mäed" (T:83)

varandus on "suur" nagu mägi
(või: varandus on "suur"
& mägi on "suur") } → varanduste mägi

"Päevad, mis valmis seon rütmide võõga" (Visnapuu)

rütmid "ühendavad" nagu vöö
(või: rütmid "ühendavad"
& vöö "ühendab") } → rütmide vöö

o) Lähtealuseks on leksikaal-metafoorne võrdlus:

$$L_{(3)}(n, e, n') \text{ (kui } E(e, n) \text{ asemel on } E_{(3)}(e, n)).$$

Mõtestamine:

$$R = (Q \circ \delta) \cup P,$$

[i]

kus $\delta = S(e)$, kusjuures tingimata $\delta \in P$.

Näited:

"armu kõidikud" (konstr.)

armastus "seob" nagu kõidikud }
(või: armastus "seob" } → armu kõidikud
& kõidikud "seovad") }

"Juba luusib me saatuse jäätmetel

saatuse süinge hüään" (Laht)

saatus on "salakaval" nagu hüään }
(või: saatus on "salakaval" } → saatuse hüään
& hüään on "salakaval") }

"suudluse mürk" (konstr.)

suudlus "uimastab" nagu mürk }
(või: suudlus "uimastab" } → suudluse mürk
& mürk "uimastab") }

Valmis metafoorist lähtudes vaatleb J. Levin selle analüüsi transformatsioone (Levin 1969:295).

1. Transformatsioon võrdluseks (vastandlik sünteesi transformatsioonile):

$$B_1(n', n_g) \rightarrow L(n, e, n')$$

Transformatsioon lühendatud võrdluseks $L(n, \Delta, n')$ on alati võimalik: "närvid nagu traadid", "silmad nagu pähklid" jne. Transformatsioon võrdluseks ($e \neq \Delta$) eeldab vastava verbi või adjektiivivi leidmist: "närvid on "nõõrikujulised" nagu traadid", "silmad on "pruunid" nagu pähklid", "armastus "seob" nagu kõidikud". Mõnikord on see üsna raske.

2. Transformatsioon mõistatusmetafooriks (tüübiks $D(n')$):

$$B_1(n', n_g) \rightarrow D(n')$$

"närvide traadid" → "traadid"; "silmade pähklid" → "pähklid" jne. Selline transformatsioon on alati võimalik, kuid sellisel juhul pole D igakord lahti mõtestatav.

3. Metafoori elimineeriv transformatsioon:

$$B_1(n', n_g) \rightarrow n .$$

"närvide traadid" $\rightarrow$ "närvid"; "silmade pätklid" $\rightarrow$ "silmad" jne.

4. $B_1(n', n_g) \rightarrow O(a, n')$, kui $n \rightarrow a$.

See transformatsioon pole nähtavasti eesti keeles tavaline.

5. $B_1(n', n_g) \rightarrow B_1(n, n'_g)$.

J. Levin ei pea seda õieti transformatsiooniks, kuna see muudab metafoori denotaati. See on võimalik täieliku sümmeetria puhul, kui $\alpha - 1$ on P-e ja Q-s ligilähedaselt võrdne erikaal, näit. "pisarate oja" ja "oja pisarad", ja ka siis, kui kõrvuti seemiga

$$\beta (\beta \in P, \beta \notin Q)$$

eksisteerib

$$\beta' (\beta' \in Q, \beta' \notin P) .$$

(käsi $\notin$ külm & jää $\in$ külm) $\rightarrow$ käte jää

(käsi $\in$ puudutab & jää $\notin$ puudutab) $\rightarrow$ jää laed

(J. Levini näide).

2. alaliik - $N(n', n_g)$

[24]

Lähtealuseks on $L(n, e, n')$; sünteesi transformatsioon:

$$L(n, e, n') \rightarrow N_1(n', n_g) .$$

a) Lähtealuseks olev võrdlus on aktsentueeriv:

$$(\exists \alpha) (\alpha \in P \ \& \ \alpha \in Q)$$

$$(\alpha = S(e) , \text{ kui } e \neq \Delta) .$$

Mõtestamine:

$$R = (Q|\alpha + \beta) \cup P, \quad [J]$$

kus $\beta \in P$, $\beta \notin P$ (niisugune β võib ka puududa).

Näited:

"närvitraadid" hõõgumas läbi liha pesu mantli" (U:69)

närvid on "nõõrikujulised" nagu traadid }
(või: närvid on "nõõrikujulised" } → närvitraadid
& traadid on "nõõrikujulised")

"ta tuleb hähelatest" (T:77)

häbi "rõhub" nagu ahelad }
(või: häbi "rõhub" } → hähelad
& ahelad "rõhuvad")

"juba siuglevad välgutraadid" (Lehtmets)

välgud on "peened" nagu traadid }
(või: välgud on "peened" } → välgutraadid
& traadid on "peened")

b) Lähtealuseks olev võrdlus on kirjeldav:

$$(\exists \alpha)(\alpha \in P \ \& \ \alpha \in Q) \ \&$$

$$(\exists \beta)(\beta \in P \ \& \ \beta \notin Q) .$$

Mõtestamine:

$$R = (Q + \beta) \cup P. \quad [H]$$

Näited:

"Poet / kesk elupõrgut palub saatust" (E:15)

elu on "hirmus" nagu põrgu }
(või: elu on "hirmus" } → elupõrgu
& põrgu on "hirmus")

"Täna pilluvad pilveballi nad mu sāngi ka
puiesteelst" (E:62)

pilv on "ümmargune" nagu pall }
(võti: pilv on "ümmargune" } → pilveball
& pall on "ümmargune")

"Kogu linn on suitsulippudes" (Sang)

suits "lehvib" nagu lipp }
(võti: suits "lehvib" } → suitsulipud
& lipp "lehvib")

c) Lähtealuseks on leksikaal-metafoorne võrdlus:

$L_{(3)}(n, e, n')$ (kui $E(e, n)$ asemel on $E_{(3)}(e, n)$).

M õ t e s t a m i n e :

$R = (Q \oplus \delta) \cup P,$

[1]

kus $\delta = S(e)$, kusjuures tingimata $\delta \in P$.

Mäited:

"Kui eluõele viis meid kerge vene" (T:121)

elu "voolab" nagu jõgi }
(võti: elu "voolab" } → eluõgi
& jõgi "voolab")

"laulsin mina kokku lauluõed" (E:48)

laul "voogab" nagu jõgi }
(võti: laul "voogab" } → lauluõgi
& jõgi "voogab")

"näol naeruvalgus, näpus angervaks" (T:121)

naer "rõõmustab" nagu valgus }
(võti: naer "rõõmustab" } → naeruvalgus
& valgus "rõõmustab")

A n a l ü ü s i t r a n s f o r m a t s i o o n s a r -
naneb alaliigi $B_1(n', n_g)$ transformatsiooniga.

1. Transformatsioon võrdluseks:

$$N_1(n', n_g) \rightarrow L(n, e, n') .$$

"närvitraadid" $\rightarrow$ "närvid nagu traadid", "närvid on "nõu-
rikujulised" nagu traadid"; "elupõrgu" $\rightarrow$ "elu on nagu
põrgu", "elu on "hirmus" nagu põrgu" jne.

2. Transformatsioon mõistatusmetafooriks:

$$N_1(n', n_g) \rightarrow D(n') .$$

"närvitraadid" $\rightarrow$ "traadid"; "elupõrgu" $\rightarrow$ "põrgu" jne.

3. Metafoori elimineeriv transformatsioon:

$$N_1(n', n_g) \rightarrow n .$$

"närvitraadid" $\rightarrow$ "närvid"; "elupõrgu" $\rightarrow$ "elu" jne.

MÕISTATUSMETAFOORID

A. Ü h e l i i k m e l i s e d
m õ i s t a t u s m e t a f o o r i d

1. alaliik - $D(n)$

[38]

Lähtealuseks on võrdlus $L(n, e, n')$ [a] - tavaliselt
aktsentueeriv; sünteesi transformatsioon:

$$L(n, e, n') \rightarrow D(n') .$$

kus $e = a\sqrt{v}\sqrt{\Delta}$.

Metafoori mõtestamine seisneb siin sõna n otsimises
antud n' ja konteksti järgi.

Tuleb vaadelda sõna n' kontekstis $\mathcal{E}$; sõnade hul-
gast $K(\mathcal{E})$ otsitakse välja see sõna (need sõnad), mille
täendus on kõige tihedamini seotud sõna n tähendusega
 $S(n)$.

Mõtestamine:

$$R = (Q|\alpha + \beta) \cup P. \quad [g]$$

Mäited:

"ailmiat kukuvad tabletid" (U:75)

"pisarad" on "ümmargused" nagu tabletid $\rightarrow$ tabletid

"kortsus põsil rooaat krohvi" (T:37)

"puuder" "katab" nagu krohv $\rightarrow$ krohv

"püks on puurid igas neist hühän" (D:5)

"moraalireeglid" "hoisavad vangis" nagu puurid $\rightarrow$ puurid

2. alaliik - $D[B_2(n'', n_g)]$ Vt. [39]

Lähtealuaeka on võrdlus; sünteesi transformatsioon:

$$L[B_0(n_g, n'), e, n''] \rightarrow D[B_2(n'', n_g)],$$

kuu $a = a\sqrt{v\Delta}$.

Metafoori mõtestamine seisneb siin sõna n' otsimises antud n'' ja konteksti järgi (nagu 1. alaliigiski).

Mäited:

"kuu juba mõõdas neist / korstnatest katustest antennide võsast" (V:12)

antennide "rügastik" on "tihe" nagu võsa $\rightarrow$ antennide võssa

"Ja latvade sosinad need" (Sang)

latvade "kahisemine" on nagu aosin $\rightarrow$ latvade sosin

"tundes kuu hammustuat" (U:55)

kuu "valgus" "ergutab" nagu hammustus $\rightarrow$ kuu hammustus

3. alaliik - $D[B_2(n'', n_p)]$ Vt. [40]

On alati transformeeritav tüübika $D[B_2(n'', n_g)]$ ja seetõttu aeda eraldi ei vaadelda.

$$D[B_2(n'', n_p)] \rightarrow D[B_2(n'', n_g)]$$

Näited:

"laviin tikke" (U:68) → "tikkude laviin"

"parv töölisi" (Semper) → "tööliste parv"

4. alaliik - $D[B_2(n_{st}, n')]$ Vt. [41]

Lähtealuseks on võrdlus $L(n, e, n')$ [a], kus $e = a\sqrt{v}\sqrt{\Delta}$.

Sünteesi transformatsioon:

$$L(n, e, n') \rightarrow D[B_2(n_{st}, n)] .$$

Sisuliselt on elatiivis olev nimisõna siin adjektiivifunktsioonis.

Näited:

"Seal purunevad klaasist linnud

vastu suuri pärni" (U:9)

linnud on "haprad" nagu klaas → klaasist linnud

"Jääh minevik maha kui tuhast kett" (T:44)

(see) kett on "pude" nagu tuhk → tuhast kett

5. alaliik - $D[N_2(n'', n_g)]$ Vt. [42]

Lähtealuseks on võrdlus; sünteesi transformatsioon:

$$L[N_0(n_g, n'), e, n''] \rightarrow D[N_2(n'', n_g)] .$$

Sarnaneb 2. alaliigiga.

Näited:

"ei ole kuigi lõbus kanda kaelas vorstinahka ja peas munakiivrit" (E:30)

munakoos on "poolkera kujuline" nagu kiiver → munakiiver

"Langeb, langeb lumekardin
rääkijate vahele" (P.-E. Rummo)

lumesadu" varjab" nagu kardin → lumekardin

"Lumemündid laugudele
mõlemale kahele" (P.-E. Rummo)
lumehelbed on "ümarad" nagu mündid → lumemündid

6. alaliik - $D[\mathbb{H}_2(n'',n)]$

Vt. [43]

Lähtealuseks on võrdlus; sünteesi transformatsioon:

$$L[\mathbb{N}_0(n,n'),e,n''] \rightarrow D[\mathbb{H}_2(n'',n)]$$

Mäited:

"see on tuhkliblikate hõljumine" (P.-E. Rummo)
tuhakübemed "hõljuvad" nagu liblikad → tuhkliblikad
"meid jälitab su loomne instinkt ehk vaist
linndzungleis neonidest plinkivale" (Laht)
linna "rägastik" on "labürintlik"
nagu dzungel → linndzungenl

B. K a h e l i i k m e l i s e d
m õ i s t a t u s m e t a f o o r i d

1. alaliik - $C_2(a,n')$

Vt. [47]

J. Levini järgi moodustab tüüp C_2 tüüpi D erijuhu -
märkimata sõna kuulub sõnaühendisse C .

Sünteesi transformatsioon:

$$L(n,e,n') \& C(a,n) \rightarrow C_2(a,n') ;$$

kusjuures $C(a,n)$ moodustab tavalise sõnaühendi.

Mäited:

"kannul selle kirka ketta" (Sang)
kuu on "ümar" kui ketas
& kirgas kuu → kirgas ketas
"tahtsin tumedas / majas magada" (E:72)
kirst on nagu maja & tume kirst → tume maja

"Minu pisike päikene pingil / oli katki" (T:16)
 vihmavari on "ümar" nagu päike
 & pisike vihmavari $\rightarrow$ pisike päike

Esitatud näited võimaldavad ka teist moodi mõtestamist.

Mõistatamine toimub nii: otsitakse sõna n , kusjuures kergendavaks asjaoluks on teadmine, et sõnühend $C(a,n)$ on tavaline.

M õ t e s t a m i n e :

$$R = (Q|\alpha + S(a) + \beta) \cup P . \quad [k]$$

A n a l ü ü s i t r a n s f o r m a t s i o o n :

1. tüübiks $D(n')$:

$$C_2(a,n') \rightarrow D(n') .$$

Selline transformatsioon on alati võimalik, kuid tagajärjeks võib olla raskesti lahtimõistetav metafoor:

$$\text{"kirkas ketas"} \rightarrow \text{"ketas"} .$$

2. tüübiks B_2 :

$$C_2(a,n') \rightarrow B_2(n',n_g), \text{ kui } a \rightarrow n ;$$

$$\text{"kirkas ketas"} \rightarrow \text{"kirkuse ketas"} .$$

2. alaliik - $B_2(n'',n_g)$

Vt. [45]

J. Levin neid eraldi ei vaatle, kuna nad ei erine sisuliselt alaliigist [47] $C_2(a,n)$.

Sünteesi transformatsiooni võib kujutada nii:

$$L(n,e,n') \& B_0(n'_g,n'') \Rightarrow B_2(n'',n_g) .$$

Näited:

"Maa lapsed kisendavad" (T:114)

Maa on "viljakas" nagu "ema" & "ema" lapsed $\rightarrow$

Maa lapsed

"elu hommik" (konstr.)
elu "algab" nagu "päev" & "päeva" hommik →
elu hommik

Analüüsi transformatsioon:

$$B_2(n'', n_g) \rightarrow D(n'') .$$

3. alaliik - $N_2(n'', n_g)$

Vt. [46]

Sünteesi transformatsioon:

$$L(n, e, n') \& N_0(n', n'') \rightarrow N_2(n'', n_g) .$$

Näited:

"ta surutakse aga äkki taevapõhia
kus jalutame meie" (U:15)

taevas on "avar" nagu "ookean"
& "ookeani" põhi → taevapõhi

EPITEETMETAFOORID

A. L e k s i k a a l s e d e p i -
t e e t m e t a f o o r i d

Nende sünteesi J. Levin ei vaatile, kuna nad tekivad leksikaalsel pinnal; epiteet lihtsalt võetakse "sõnastikust", kus sõna "kül'm" üks tähendus on "ükskõikne" jne. (Levin 1969:301).

Näited:

"raudsed närvid" (E:15)

"tuline nälg" (E:44)

"raudne tervis" (E:28)

"salakaval saatus" (E:15)

B. Epiteetmetafoorid omadussõnalise (või määr sõnalise) mõistatusega

1. alaliik - $C_3(a, n)$ [48]

Omadussõna a võib vaadelda nagu mõistatust. Lahenduse tähendust otsitakse nii ($S(a) = P$, $S(n) = Q$) :

1) tähenduste T ja Q (või vastavate sõnade) ühend on semantiliselt märgitud;

2) $T \sim P$.

Kõikidest T-dest otsitakse niisugune, mis on kõige lähemalt seotud P-ga.

Mõtestamine :

$$R_a = T \cup P, \quad [1]$$

$$R_n = Q \cup M(a). \quad [2]$$

Sünteesi transformatsioon:

$$C(a', n) \& L(n, e, n') \& C(a, n') \rightarrow C_3(a, n),$$

kusjuures tähendused a ja a' peavad olema küllaldaselt lähedased (igal juhul $S(a) \subseteq S(a')$, enamasti $e = \Delta$).

Näited:

"abitud tõrud lõhkevad taldade all" (V:5)

"õrnad" tõrud & tõrud on nagu "olendid"

& abitud "olendid" $\rightarrow$ abitud tõrud

Sünteesi transformatsiooni võika kujutada ka nii:

$$L[G_0(a, n), e, C_0(a', n')] \rightarrow C_3(a', n).$$

Näited:

"ühel nohusel hommikul" (E:52)

"vihmane" hommik on nagu nohune "inimene" $\rightarrow$

nohune hommik

"Kui täie oli kustuvaid lilli
suur looduse laatsaret" (E:58)

"närtsiv" lill "sureb" nagu kustuv "tuli" →
kustuv lill

2. alaliik - $C_3(ad,n)$

[55]

Sarnaneb sisuliselt 1. alaliigiga $C(a,n)$. Adverb
on ein täiendsõna funktsioonis.

Sünteesi transformatsioon:

$$L[C_0(a,n), e, C_0(ad, n')] \rightarrow C_3(ad, n) .$$

Näited:

"Kuid raagus randa
tõe turutrepist astub alla" (E:77)

"tühi" rand on "kõle" nagu raagus "puu" →
raagus rand

C. Subjektive
epiteetmetafoorid

Näited:

"rõõkiv põõsas" (U:53)

"pragunenud päh" (D:68)

"nagu vikat niitmata trepil" (U:43)

"haige paradiis" (U:43)

Nende sünteesi ei saa küllalt täpselt formaliseerida;
nende semantika määrab kindlaks alles pikem kontekst või
antud autori kogu loomingu kontekst - või isegi antud
ajastu kogu poeesia kontekst (Levin 1969:301).

Metafoore analüüsidest võib märgata, et teatav osa-
tähtsus metafoori moodustamisel on ka instrumentatsioonil.
Vaatleme näiteks metafoore "vihane viis" (E:61), "kurb ku-
ristik" (E:102), "tume tusk" (E:75), "vaikne vale", "sala-

kaval saatus" (E:15). E. Laugaste määratleb: "determineerivat sõna, mis kutsub välja temaga allitereeruva sõna värsis, nimetame evokandiks, selle poolt esilekutsutud sõna evokaadiks" (Laugaste 1969:191). Toodud näidete, mis kõik kuuluvad alaliiki C(a,n), võime nimisõna n pidada evokandiks ja omadussõna a evokaadiks.

Metafoori kui terviku detailsel analüüsil tuleb arvestada veel teisigi tegureid, millede lähem vastlue ei kuulu käesolevasse artiklisse.

T ä h i s t u s e d

Sõnaliigid ja käänded

n	-	nimisõna
n _g	-	nimisõna genitiivis
n _p	-	nimisõna partitiivis
n _{ill}	-	nimisõna illatiivis
n _{in}	-	nimisõna inessiivis
n _{st}	-	nimisõna elatiivis
n _{all}	-	nimisõna allatiivis
n _{adess}	-	nimisõna adessiivis
n _{transl}	-	nimisõna translatiivis
a	-	omadussõna
ad	-	määrsõna
v	-	tegusõna
N	-	liitnimisõna (üksikud käänded on tähistatud nagu nimisõnalgi: N _g , N _p jne.)
A	-	liitomadussõna
AD	-	liitmäärsõna
V	-	liittegusõna

Sõnaühendid

- $B(n, n'_g)$ - nimisõna ja nimisõna genitiivis
 $B(n, n'_p)$ - nimisõna ja nimisõna partitiivis
 $B(n_{\text{et}}, n')$ - nimisõna ja nimisõna elatiivis jne.
 $C(a, n)$ - omadussõna ja nimisõna
 $C(ad, n)$ - määrsõna ja nimisõna
 $N(v, n)$ - tegusõna ja nimisõna
 $I(n, v)$ - nimisõna ja tegusõna
 $J(ad, v)$ - määrsõna ja tegusõna

Sõnaühendite variandidid

- $B(n, N_g)$ - nimisõna ja liitnimisõna genitiivis
 $B(N, n_g)$ - liitnimisõna ja nimisõna genitiivis
 $B(N, N'_g)$ - liitnimisõna ja liitnimisõna genitiivis
- samal põhimõttel on moodustatud ka teiste sõnaühendite variandidid

Liitsõnade tüübid

- $N(n, n'_g)$ - nimisõna ja nimisõna (genitiivne liitumine)
 $N(n, n')$ - nimisõna ja nimisõna (nominatiivne liitumine)
 $N(a, n)$ - omadussõna ja nimisõna
- liitsõna tüüpide variandidid on moodustatud samal põhimõttel kui sõnaühendite variandidid

Indeksid

- $B_1(n, n'_g)$ või $N_1(n, n'_g)$ - metafoor kuulub I tüüpi
 $B_2(n, n'_g)$ või $N_2(n, n'_g)$ - metafoor kuulub II tüüpi
 $C_3(a, n)$ - metafoor kuulub III tüüpi

$B_0(n, n')$ või $C_0(a, n)$ või $N_0(n, n')$ - sõnaühend (liitsõna) on märgitud

Muud tähistused

- $D(n)$ - üheliikmeline mõistatusmetafoor (nimisõna)
- $\mathcal{K}$ - kontekst
- $K(\alpha)$ - sõnade hulk, mis muudab konteksti mõtestatuks
- $\alpha, \beta, \gamma \dots$ - aeedid
- P, Q, R, S, T - tähendused
- $S(z)$ - sõna z (leksikaalne) tähendus
- $\alpha \in P$ - seem α kuulub tähendusse P
- $\alpha \in_f P$ - seem α on tähenduse P suhtes fakultatiivne
- $P \sim Q$ - seotud tähendused ($P-1$ ja $Q-1$ on vähemalt 1 ühine seem)
- $M(\mathcal{K})$ - seemide komplekt, mis kuulub üheaegselt kõiki-
desse sõnadesse hulgast $K(\mathcal{K})$
- e - võrdlusalus ($e = a \sqrt{v} \Delta$)
- Δ - tühi sõna
- $L(n, e, n')$ - võrdluskonstruktsioon
- $F_{(1)}(x, y)$ - leksikaalne metafoor
- $L_3(n, e, n')$ - metafoorne võrdlus
- $L_{(3)}(n, e, n')$ - leksikaalsel metafooril põhinev võrdlus

Operatsioonid tähendustega

- $P|\alpha$ - seem α aktsentueerimine (erikaalu suurenda-
mine) tähenduses $P(\alpha \in P)$
- $P + \alpha$ - tähendusega P ühendatakse tema suhtes fa-
kultatiivne seem
- $P \odot \alpha$ - tähendusega P ühendatakse seem α , mis po-
le tema suhtes fakultatiivne

PUQ - P ja Q ühinevad millekski tervikuks

Lühendid

- D - J. Üdi, "Detsember"
B - B. Alver, "Eluhelbed"
T - B. Alver, "Tähetund"
ü - A. Ehin, "Üks lagendikul"
V - J. Kaplinski, "Valge joon Võrumaa kohale"

K i r j a n d u s

- Kaplinski 1968 = K a p l i n s k i, J. Liitsõna moodustamise tüübid eesti keeles (generatiivse grammatika seisukohalt). - Keele modelleerimise probleeme 2. (TRÜ Toimetised, v. 218). Tartu, 1968, lk. 297-374.
- Laugaste 1969 = L a u g a s t e, E. Sõnaalguline ja sissealliteratsioon eesti rahvalauludes. - Tõid eesti filoloogia alalt II. (TRÜ Toimetised, v. 234). Tartu, 1969, lk. 3-353.
- Levin 1965 = Л е в и н, Д.И. Структура русской метафоры. - Труды по знаковым системам II. (Уч. зап. Тартуского ун-та, вып. I8I). Tartu, 1965, с. 293-299.
- Levin 1969 = Л е в и н, Д.И. Русская метафора: синтез, семантика, трансформации. - Труды по знаковым системам IV. (Уч. зап. Тартуского ун-та, вып. 236). Tartu, 1969, с. 290-305.

THE METAPHOR IN THE LATEST ESTONIAN POETRY

Astrid Kabur

S u m m a r y

In the present paper the one- and two-member nominal metaphors in the latest Estonian poetry are considered. The analysis is based on 5 poem collections by 4 authors (published in the years 1966-1972) : B. Alver, *E l u - h e l b e d* (Life Flakes). Tallinn, 1971; B. Alver, *T ä - h e t u n d* (Star Hour). Tallinn, 1966; A. Ehin, *U k s l a g e n d i k u l* (The Door in the Open). Tallinn, 1971; J. Kaplinski, *V a l g e j o o n V ö r u m a a k o - h a l e* (White Line over the Võrumaa). Tallinn, 1972; J. Üdi, *D e t s e m b e r* (December). Tallinn, 1971.

The study comprises an introduction, two chapters and a conclusion. In the first chapter a division of the Estonian one- and two-member nominal metaphors is given according to the different types. The J. Levin method is being followed (see J. Levin, *The Structure of the Russian Metaphor. - Works on Semiotics II* (Transactions of the Tartu State University, v. 181). Tartu, 1965, pp.293-299; J. Levin, *The Russian Metaphor: Synthesis, Semantics, Transformations. - Works on Semiotics IV* (Transactions of the Tartu State University, v. 236). Tartu, 1969, pp.290-305), applying it to the Estonian metaphor. In comparison with the structure of the Russian metaphor several differences can be noted, which are due to the differences in the grammatical structure of the Russian and Estonian language, respectively. According to J. Levin the metaphors are divided in 3 principal types: (1) metaphors-comparisons, (2) metaphors-enigmas, (3) metaphors attributing to the object described the qualities of another object. Such a division is based on the way of realization of the principle of comparison. Within the bounds of the

principal types, separate subdivisions are distinguished following the syntaxis. As an independent subdivision the metaphoric compound is analyzed by dividing it into component words. (Levin does not have this subtype).

In the second Chapter an attemption is made to give the rules for the synthesis of the Estonian one- and two-member nominal metaphors on the basis of a comparison. The transformations of the analysis and the semantics of the metaphor are also described. The symbols used in this work for the most part coincide with those of J. Levin (n - noun, a - adjective, ad - adverb, v - verb, types of word-combinations B (n, n'), C (a, n); word meanings P, Q, R, S, T, etc.). The few changes are due to some structural differences in the Russian and Estonian metaphor (N - compound noun, A - compound adjective, AD - compound adverb, V - compound verb, N(N, n'), N(n, n'), N(a, n) - the metaphoric compound nouns, etc.).

KÕNE ORGANISEERIMISE VÕTTEID OSKAR LUTSU JUTUSTUSES "KEVADE"

J ü r i   L a a n e k a s k

Kirjanik O. Lutsu elu ja loometeed, samuti stiili on eesti kirjandusloos suhteliselt vähe uuritud. Järgnevas vaadeldakse mõningaid sõnaseade aspekte jutustuses "Kevade".

Tähtsamad kasutatud mõisted

K õ n e . Lähtutakse ühest võimalikest vastandpaaridest: keel on üldine, kõne konkreetne. Kirjandusteost vaadeldakse kui üht kirjaniku keelesüsteemi võimalikest realisatsioonidest, kui teksti, s. t. kui individuaalset kirjas materialiseerunud kõnet, mis on muutumatu, erinevalt näiteks suulisest kõnest.

A u t o r - j u t u s t a j a e . a u t o r - a b - straktne isik, kes ei võta osa teose sündmustikust, kuid annab seda edasi. Autor-jutustaja suhtumise põhjal kujutatavasse võib tavaliselt leida seisukoha, mille kirjanik on teoses omaks tunnistanud.

A u t o r - j u t u s t a j a - e . a u t o r i k õ - n e - kõne, mis teoses ei lähtu tegelasest (1) või mida võime vaadelda kui tegelaskõnesse tunginud "võõrast sõna" (autorikõnet) (2).

T e g e l a s k õ n e - vastupidi eelnevale kõne, mis teoses ei lähtu autorist (1), või lähtub, kuid on vaadeldav

a u t o r i k õ n e s s e tunginud "võõra sõnana" (tegelas-kõnena) (2).

Kõne liikideet, nende vahekordadest ja vaatepunktist

Igas kunstiväärtuslikus kirjandusteoses lugeja ja autori positsioonid enamikul juhtudel ühtivad /1; lk. 165/. Lugemist alustades oleme teosevälisel positsioonil ja ka autorist eemal, ükskõikse vaateleja rollis, teosesse süvenedes esialgne võõristus kaob - eeldusel, et võetakse omaks tegevuse aeg ja koht, kehtiv väärtuste süsteem, käitumismorimid jne. Tulemuseks on lugeja asumine teosesisesele positsioonile /1; lk. 181/ ning, nagu öeldud, enamasti ka lugeja ja autori vaatepunktide ühtimine.

Analoogilist seaduspära kohtame ka "Kevades". Vaatepunkt, millelt autor jutustab, kujuneb peaaegu alati ka vastuvõtja, lugeja vaatepunktiks. Lugeja nagu läheb autoriga kaasa, liigub ühelt vaatepunktilt teisele. Ent mõnikord loob autor situatsioone, kus lugeja keeldub jutustaja positsioonile asumast /1; lk. 165/. Säärasel korral on tegemist nn. a u t o r i t e e s k l u s e g a , esitatud seisukohtade näilise aktsepteerimisega. Analüüsitava jutustuses on sellekohasteks näideteks koomilise rakendamisjuhud, eriti iroonia: autori äkiline ja näiline süsteemi muutus - tõelise hinnangu peitmine teeskleva nõusoleku varju - seatakse vastu autori ja lugeja eelnenud positsioonilisele ühtsusele. Tekib i r o o n i a e f e k t : isik, kelle nimel autor räägib, ei esine hindamise s u b j e k t i n a , vaid hindamise o b j e k t i n a /vt. ka 2; lk. 120/:

"/---/ Sina, Saare peremees, küsi ta käest õige, kui ta sinuga jälle lorima hakkab, et kuule, Julk-Jüri, milla me sinuga Metsanurga ristjatsile läheme? Siis joo me seal kolmekesi: Lible tuleb kah. Mee, kae küsid?"
/K; lk. 58-59./

Teiseks võime mõnikord täheldada autori kavatsuslikku eemaldumist teosesiseselt positsioonilt. See sünnib nn. jutustuse raamide lõhkumise teel /1; lk. 189 j.j./. Autor püür-

dub (tavaliselt peatüki algul või lõpus) korraks jutustuse elust välisilma (lugeja) ellu, s. o. läheb j u t u s t u s e s i s e s e l t vaatepunktilt üle j u t u s t u s e v ä l i s e l e vaatepunktile. Ühtlasi on see asumine l u g e j a positsioonile: JS VTP → JV VTP = L VTP. Taotletakse vahenditust, lugeja kaasatõmbamist:

Aga jätame sõbrad veini jooma, astume tuppa ja vaatame. mis seal sünnib./K; lk. 178./

Kuid lähme ruttu Kiire juurde tagasi /.../. /K;lk. 217./

Aga meie ei pea olema ülekohtused. Oleme Tootsi tem- bukesteet kõnelnud, peame ka tema häid külgi silmas pidama /.../. /K; lk. 228./

Tegemist on autorimitmusega: tarvitatakse mitmuse vormi (ja asesõna), et ennast ühendada nendega, kellele kõne on määratud /3; lk. 236/.

Sama eesmärgi teenistuses on juhud, kus autor pöördub lugeja poole või kasutab jutustamisel esimest isikut. Võtame näite Tulgu lugeja meiega vaimus Kiusna küla poole kaasa /...//K; lk. 172/. "Meie" ühendab siin autori ja tegelased. Publiitsiatlik pöördumine lähendab korraga kolm vaatepunkti: autor-jutustaja, tegelased, "kaasautori". Välimise ja seesmise vaatepunkti seisukohast teeks autor nagu sammu teosest v ä l j a , mis paratamatult kutsub lugejat te- gema vastusammu - teose s i s s e , jutustajale järg- nema: A + T $\rightleftharpoons$ L .

Tähtsal kohal on jutustuses tegelaste sisemaailma ava- mine. Nagu igas teoses, nii on ka siin kaks võimalust: 1) ju- tustamine k õ i k e t e a d j a või tegelase (iseenese suhtes kõikiteadja) positsioonilt ning 2) autori teadmiseskaala piiramine - jutustamine "abstraktse" tegelase, k õ r v a l t v a a t a j a seisukohalt /1; lk. 111-112/. Esimest võimalust saab kasutada tegelaste tunnete ja mõtte esiletoomiseks ilma m i n g i p i i r a m i s e t a (inimese kirjeldamine inimese enda või kõikenägeva vaatle- ja vaatepunktilt, kes "saab selle inimese sisemaailma tun- gida"), teisel juhul tuleb arvestada k i t s e n d u s - t e g a .

"Vaba" kujutamiseviisi formaalseks tunnuseks on verba sentiendi kasutamine /1; lk. 114/; võtte on "Kevades" valdav.

Arno tunneb, kuidas miski asi talle rinnale rõhub ja hingamist takistab, kuidas suhu viha maik tekib ja jõud põlvist on kadumas; ühtlasi sellega tantsivad silmade ees rohelised ringid ja kõrvus kumiseb Lible lauujorru: "Üks ime-lii-ii-ne a-asi." /K; lk. 155./

Kõrvaltvaataja seisukohalt lähtumine on keerulisem - nõuab eriliste sissejuhatavate sõnade, nn. k o h a n d u s s õ n a d e rakendamist /vrd. 1; lk. 115/. Sündmuste välist käiku jälgiv isik, nagu meistki igauks, võib tegelaste tundeid-mõtteid püüda ära aimata, mitte aga teada. Kohandussõnad peavad järelikult tegema võimalikuks verba sentiendi kasutamise kõrvaltvaataja seisukohalt. Selleks tuleb lause struktuur viia vastavusse, "kohandada" oma teadmises piiratud jutustaja vaatepunktiga - sõnad vist, ilm- selt, nähtavasti jts. Siseelamusi abstraktse tegelase positsioonilt antakse "Kevades" edasi harva. Näiteks:

Kõster oli vahetunnil sea ära müünud ja vist rõõmus- tas kasulik kaup tema südant ja parandas tuju. /K; lk. 207./

Laiemalt rakendatakse jutustamist kõrvaltvaataja seisukohalt siis, kui tahetakse tõsta lugeja usaldust kujutatava vastu üldse: kohandussõnad toonitavad positsiooni neutraalsust, süveneb objektiivsus. Seetõttu on O. Luts kõrvalise vaatleja positsiooni kasutanud jutustuses sageli mingi olukorra esmasel tutvustamisel:

Mispärast nad nii teevad, seda ei tea õieti, aga vist on plaskus midagi, mis neid vägeva jõuga enda poole kisub /.../. /K; lk. 163./

Tihti kohtab teoses ka autori- ja tegelaskõne segunemist - eriti s i i r d k õ n e juhtumeid. Pole selge, kas jutustab autor või tegelane. Jutustamine on küll vormilt autoripoolne, ent tunda annab end tegelase kohalolek /4; lk. 10/. Siirdkõnet rakendades kohaldatakse sõnavara ning lauseehitus tegelase kõnemaneeeriga, võetakse üle tegelasele omane mõtteviis. Sündmuste kirjeldamise asemel

kujutatakse enam nende sündmuste poolt esilekutsutud mõt-
teid, elamusi /4; lk. 11/. Näitena võib tuua kõõgi ja seal
emand Kiire ülemjuhatusel toimuva keetmise-küpsetamise hu-
moristliku kujutamise /K; lk. 172-173/.

Paralleelselt siirdkõnega on tegelaste sisevaatlusel
kasutatavamaks võtteks s i s e k õ n e . Kui siirdkõ-
ne korral saab rääkida vaid vaatepunktide osalisest ühti-
misest, peamiselt leksika tasandil, siis sisekõne (sise-
monoloogi) puhul on "võõras sõna" autorikõnesse palju or-
gaanilisemalt sisse sulanud, nii et võib kõnelda isegi
vastupidisest nähtusest - autorikõne mõjust võõrale kõ-
nele /1; lk. 58/. Jutustamine toimub nagu siirdkõne pu-
hulgi kolmandas isikus. Asesõnade muutmise teel on sise-
monoloog tavaliselt transformeeritav tegelase monoloogiks
/1; lk. 58-59/. Eriti õnnestunuks võib lugeda "Kevades"
neid lõike, kus siseelamusi antakse edasi afekteeritud kõ-
nele omase tundelisuse ja järskude mõttepöretega:

Head päeva siis... Kui kalgilt tuleb see Teele
suust! Kas tal siis sugugi kahju ei ole /.../? Tema
tahaks veel kaua Teele juures olla, alati Teele juu-
res olla. Missuguse rõõmuga saadaks ta teda praegu...
Raja väravasse... nagu sügisel. Või ükskõik kuhu ja
kui kaugale. Teaks Teele ainult, kui kallis ta tema-
le on, ta ei läheks siis ära! /K; lk. 237./

Tundepinge saavutatakse mõnikord ka sisekõne ja dia-
loogi vahelduva kasutamisega: tegelase tõelise "mina" esi-
letõstmiseks antakse kõrvuti väline ja sisemine kõne:

"Teele!"

Nagu hädakisa kõlab see tasane hüüe. See oli ju
kõik vale, mis teine kõneles! Kas Teele teda tõesti
nii vähe tundis? Või tahtis ta teda meelega piinata?

"Teele!"

"Noh!"

Vaikus. Mis pidi ta ütleva, et teine temast aru
saaks ja näeks, kui kallis ta temale oli? Millega
tõendama, et ta tema pärast nii palju kannatas?

"Mis sa pidid ütleva?" /K; lk. 235./

Sisemonoloogi, nagu siirdkõnelisust üldse, on kirja-
nik tarvitanud jutustuses enamasti selleks, et vältida ot-
seütlemist. Autor annab otsekui sule oma kangelastele üle,
jähdes ise tagaplaanile.

Üksiksõna (sõnatühend, väljend)
tegevuse kandjana

"Kevades" on kasutatud mitmeid koomilise avaldumisvorme nende erinevais varjundeis ja võimalusis. Suhtumises vastavatesse kollisioonidesse lähtutakse nii objektiivsest kui subjektiivsest tegurist /5; lk. 202-203/, viimane on ülekaalus. Lähtepunkt asub kas autoritekstis (tavaliselt) või sellest väljaspool - tegelaskõnes. Põhiliseks koomilise edasiandmise vahendiks on huumor.

Tähelepanu pälvi**b** nimekoomika, eriti juhud, kus isikunimed saavad suhtumise kandjaks kontekstis (vrd. Julk-Jüri, Kentuki Lõvi). Võte lubab kirjanikul kasutada teatud situatsioonis või sündmuse arendamiseks ning kujukamaks muutmiseks ka keeleliselt "neutraalset" materjali. Iseloomulikuks näiteks on peatükk, kus saksik Kiirte pere otsib "ilusat poisslapse nime". Isikunimede kõrvutamine koeranimedega, tegelaste erinev suhtumine otsitavasse nimesse ja selle tähtsusesse, vastandamine "eesti" nimedega jne. rajab peatüki ülesehituse tervikuna nimekoomikale (nimedele). Grotesksus saavutatakse järjekindla gradatsiooniprintsiibi rakendamisega.

Samaväärselt tuleb ära märkida võtet ehitada mingile sõnale toetudes üles terve sündmuste ahel. Üheks selliseks on koolilastele tundmatu uudissõna metall. Viimasega seostub väljend plaani tegema ~ pidama.

Sündmuste ajendiks saab Tali soov hoiduda Tootsiga vaenujalale sattumast: temal olevat kodus "üks imelik võru" (ese, rekvisiit, mis abstraktsioonis saab samuti tegevuse edasiviijaks). Seda kuulnud, tahab Toots kohe võru endale - vastasel korral hakkavat ta ise Teelega plaani tegema. Nii sünnib võru-mure, heade suhete säilitamispüüde kõrvale kohe ka tõsisem hingeheida - esialgu küll teadmatuse-hirmuna:

Mis see Toots ütles? - Plaani tegema... Teelega plaani tegema ... Mis see tähendab - plaani tegema? Et see oli midagi hirmsat, selles oli Arno kindel, aga mis see nimelt oli, seda Arno ei teadnud. Kas "plaani tegema" ei tähendanud viimaks sedasama mis "skalpeerima"?

/K; lk. 18/

Järgnevalt selgub, et võru (toobriviits), mille otsimisega
poiss nii südant vaevas (ajendiks plaani tegema), ei ole
m e t a l l i s t . Arno mure suureneb. Ta usub Teele en-
dale isegi vähem kalli olevat kui "hirmsa metalli", mis
"ometi ainult abinõuks oli Teele endale saamisel" /K;lk.22-
-23/. Katekismuse tunnis saab ta sellega hakkama, et "kõige
vanema mehe" (Metuusala) asemel kogemata "metall" ütleb.
Seejärel tuleb sõna kõne alla Teele ja Arno jutuajamises.
Jne., sõnaga - sellele on üles ehitatud rida tegevusi.

Kõik kolm - metall, plaani tegema, võru rekvisiidi-
na - on süzeeliselt kandvad, vahendavad Arno hingelist
liikumist. Tali tundemaailm on surutud kokku mõnesse kee-
lelisse detaili. Ajendsõna (psühholoogilise detaili) ja
mõtteloogika järgimine võimaldavad O. Lutsul anda tõetruu
ja sügavast kaasaelamisest kantud sisepildi.

Autorikõne lausetüpidest

Peatükkide alguslauseina, samuti tekstisiseseelt - eelis-
tavalt lõikude algusfraasidena - rakendatakse jutustuses
tihti ajalauselisi kui ... siis konstruktsioone (siis eran-
ditult väljajääteline): Kui Arno isaga koolimajja jõudis,
olid tunnid juba alanud./---/ Kui Arno õhtul magama heitis,
oli tema viimane mõte - võru./---/ Kui Saarel nähti, et po-
juke ei tule ega tule, läks perenaine, Arno ema, rahutuks.
/---/ Kui Arno avab silmad, on juba hommik, Jt. /K;lk. 7, 21, 34, 271./

Kõne liikidest rääkides juba osutasime sellele, et au-
torikõne osatähtsus on "Kevades" tihtipeale minimaalne, üle-
kaalus on d i a l o o g ; autor ei räägi ise, vaid la-
seb oma tegelastel rääkida (ka sisekõne abil). Siinkohal
tuleb vaid täpsustada - ülekaalus just nn. puhta kirjel-
duse mõttes (portree, loodus, miljöö, interjööri - välise
tegevuse seisukohalt staatilised teose osad /vt. 4; lk.2/).
Et aga samal ajal autorikõnes endas on valdav j u t u s -
t a m i n e , s.t. kineetilised, tegevust kirjeldavad epi-

soodid /vt. 4; lk. 6-7/, ja tegevuse edasiandmine kolmanda isiku, autori kaudu rõhutab liikumist nagu otsene kõnega (dialog), võib ka teoses tervikuna lugeda dünaamilist ülekaalus olevaks. Järelikult põhjuseks, miks kirjanik on eelistanud peatüki (resp. lõigu või mõtte) alguses siin esiletõstetud lausetüüpi, on tegevuse, väliste sündmuste rohkus. Toetumine dünaamilisele algele nõuab vahenditust, detaili. Autor peab läbi ajama nappide väljendusvahenditega, lülitama lugeja otse sündmuste keskpunkti. Alustades eespool toodud lausekonstruktsiooniga uut tegevust või mõtetõret, langebki vajadus pikemaks sissejuhatauseks ära: seda asendab sündmus ise.

Sarnast lausestruktuuri kasutatakse O. Lutsu poolt jutustuses rohkesti. Enam torkab silma sõnaühend ühel päeval ~ ühel hommikul, tihti kui-lause algul; see tähistab mõningast ajalist piiri erinevate sündmuste vahel: Ühel hommikul, kui Toots Arnot ja Teelet jälle ühes nägi kooli tulevat /.../. Ühel päeval, kui nad Teelega kodu poole läksid /.../. Jt./K; lk. 16, 93./

Analoogilist funktsiooni - operatiivne üleminek ühelt sündmuselt teisele ja vahenditus - täidavad samuti peatükkide alguslaused, mida käsitasime kui "jutustuse raamide lõhkumist".

Teiselt poolt on olemas seos välise tegevuse rohkuse ja lause pikkuse vahel autorikõnes. Lause lühenemist põhjustavad teoses kirjeldused (välise tegevuse seisukohalt staatilised teose osad) ja staatiline situatsioon (tegelase ruumiline liikumatus) /vt. 4; lk. 6 /, pikenemist - vahetut tegevust kujutavad episoodid. Viimasel juhul on põhithendust kandev lauseosa iseenesest lühike, selles laiendatakse autori seisukohalt tähtsat sõna, täpsemalt - mõtet (tegevust).

Proosarütmist

Tegelaste otseses kõnes esineb "Kevades" rohkesti praktiliselt tarbetuid abisõnu, süntaktilisi ilmestusvahendeid rütmi tasandil:

"Noh, vaata," algab vanake, "eks ükskord lasta jälle sead kesale. Noh, hakkavad teised seal kõik ilusti, kes sööma, kes tuhnima, aga igaüks ikke teeb midagi. Noh, on jälle üks väike sitanokk, porsas, kes ikke rohtu ei söö ja ei tuhni ka. "Mispärast sa ei söö?" küsib emis. "Kust ma'g võin süüa," vastab porsas-ninatark, "kui ohakad torkavad." /--/ Heakene küll, seekord jääb kah siis niisama ja porsas kohutab aga peale päeva käes. Kodu, noh seal sööb teine jälle nii palju, et paneb ikke oma jao nahka ja teiste oma kah veel." /K; lk. 75-76./

Proosas mõeldakse rütmi all peajasjalikult kõnevoolu Hingendamist - rõhuliste ja rõhutute sõnade (intonatsiooniliste tõusude ja mõõnade) vahetõrda ning nende teatud seaduspärasustele tuginevat vaheldumist, s. o. m õ t t e r ü t - m i /6; lk. 134/. Näites allakriipsutatud sõnad on kõik kas rõhutatud või ainult suhteliselt rõhulised (rõhutu sõna naabruses). Nad tõstavad märgatavalt lausestuse ekspressiivsust, kuid informatsiooni edasiandmise seisukohalt kaalu peaaegu ei oma. Tulemuseks on rõhuliste, informatsiooni kandvate sõnade tunduvalt ühtlasem jaotumine tekstis, kui see oleks võimalik täitesõnade puudumise korral. Lausetevaheline, ja ka lausesisene, sõnadevaheline seos muutub libisevaks. Toimub nagu intonatsiooniliste tõusude-mõõnade nivelleerumine: terav piir üksikute lausete ja mõistete vahel kaob, laused seonduvad üksteisega paremini, kõne tervikuna saab juurde voolavust. Ühtlasi tuleb siin arvesse vabam sõnajärg (loogilise või/ja emotsionaalse rõhu ümberpaigutamine).

Rahvapärase leksika jms. kõrval on libisev lauserütm üks vestelisisuse avaldumisvorm. Täpsustavate-seostavate lisasõnade mõju tuleb kõige paremini esile nende tegelaste suu läbi, kelle kõnes kirjanik on enam rõhutanud rahvapäraseid jooni.

Kui libisev lauserütm on tavaliselt pikema repliigi sisemine rütm, siis tegelaste ütluste (repliikide) vahelist seost iseloomustab väitlev laad (rütm). See on lühikähekõne erijoon, omapärane küsimuste-kostuste vorm - juurdlev pool ja vastaja. Näiteks:

"Ah Toots või?"
"Nojah, Toots jah."
"Ah, Tootsi plära nüüd! Sa ära kuula Tootsi."
"Aga kui ta siiski hakkab?"
"Mis tal hakata on?"
"Noh, aga Teelega plaani pidama?"
"Ei hakka."
"Arvad?"
"Jah." /K; lk. 19./

Laused on enamasti lühikesed, eriti vastuste osas: küsija soovib midagi teada saada, vastaja on tõrjuv. Perioodi (dia- loogi) algul on rütm pingelisem, lõpupoole langeb ühes mõt- te ammendamiss või soovitud tulemuse täpsustusega; järg- neb paus (näites jah).

Selline kahekõne nõuab tavaliselt võrdset partnerlust (Arno - Teele, Arno - Kuslap, Toots - Kiir) või on üks vestluskaaslastest tõesti "uuriija" ja teine "uuritava" rol- lis (näit. kõster - Joosep Toots, õpetaja Laur - Tali). Pi- kemaid ühepoolseid mõtteavaldusi (replike) tarvitab kir- janik siis, kui millestki jutustatakse (avaram, eepilise tege- laskõne kujutamine) või partnerid ei ole võrdsed vaim- suse, elukogemuste vms. poolest (näit. Tali - Lible: üks kuulab, küsib, teine kõneleb). Ka võib väitlev laad aval- duda sisemonoloogi, resp.- dialoogi kujul.

Nagu näeme, kasutab O. Luts kõne kujundamisel mitmeid stiililisi erivõtteid. On suurenenud vahenditus, lugeja hõivatus ("jutustuse raamide lõhkumine"), usalduslikkus, kirjanikupositsiooni neutraalsus (jutustamine kõrvalseisja vaatepunktilt), tundesügavus (siirdkõne ja selle mitmesu- gused vormid; ajendeõnad). Rütmi aspektist tuleb esile tõs- ta libisevat lauserütmi, üht vestelisuse saavutamise vahen- dit (täitesõnad), lühikahekõnes omapärast väitlevust. Ju- tustus toetub dünaamilisele algele, mis on põhjustanud ka vastavate operatiivsete lausetüüpide kasutamist (kui-lau- sed).

K i r j a n d u s

1. У с п е н с к и й Б.А. Поэтика композиции. Структура художественного текста и типологии композиционной формы. М., 1970.
  2. L i a v , P. Strukturaalne kompositsioonianalüüs. - "Keel ja Kirjandus", 1971, nr. 2, lk. 119-121.
  3. А х м а н о в а О.С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966.
  4. L i a v , P. Kujutamisevõtteid A. Hindi "Tuulises rannas". - "Keel ja Kirjandus", 1970, nr. 1, lk. 1-14.
  5. К а г а н М.С. Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Издание второе, расширенное и переработанное. Изд. ЛГУ, 1971.
  6. L a u g a v a t e , E. Loenguid eesti rahvaluule üldkursusest. Tartu, 1965.
- K = L u t v , O. Kevade. Pildikesi koolipõlvest. I ja II. 12. tr. Tln., 1970.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОСТРОЕНИЯ ТЕКСТА В РАССКАЗЕ ОСКАРА ЛУТСА "ВЕСНА"

Юри Лаанекаск

Резюме

В статье рассматриваются некоторые принципы употребления авторской речи, речи персонажей и их соотношения (точки зрения), а также приемы, связанные с использованием в качестве образа отдельного слова или словосочетания. Внимание уделяется и типовым предложениям в авторской речи, и речевому ритму, который раскрывается в народно-разговорной речи и диалогах персонажей.

HENDIADÜGIN

Linnar Priimägi

1. Hendiadügin, millele andsid nime vanad kreeklased (ἑνδιδυόιν - 'üks kahe kaudu'), kujutab endast omapä-rast sõnaseose liiki. Teda kirjeldatakse kui keelekonst-ruksiooni, mille kaks sidesõnaga ühendatud substantiivset liiget väljendavad üht ja sedasama liitmisest, lahutades viimase iseseisvateks semantilisteks üksusteks <1; 2; 3>⁺; näiteks:

- [1] joome peekritest ja kullast (=kuldpeekritest);
- [2] gloria belli atque fortitudinis (ld. k.) 'sõja ja vap-ruse kuulsus' (= sõjavapruse, s. o. sõjas ilmutatud vap-ruse [tõttu omandatud] kuulsus);
- [3] assault and battery (ingl. k.) 'solvamine ja kallale-tung' (= solvamine teoga);
- [4] un temple rempli de voix et prières (pr. k.) 'tempel, tulvil hääli ja palvusi' (= palvushääli).

2. Püüame hendiadügini vaadelda lingvistilisest kül-jest.

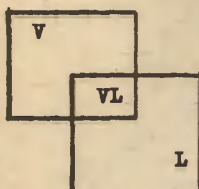
Oma 1924. aastal ilmunud teoses "Grammatika filosoo-fia" eedab taani lingvist O. Jespersen eristada semanti-lisest aspektist kaht liiki sõnaseoseid: junktiivseid ja nektiivseid <4:122-132>.

2.1. Junktsiooni puhul on kahe sõna vahelised suhted iseloomustatavad kui suhted põhisõna ja täiendi (adjunkti) vahel. Uus denotaatklass tekib junktsioonis põhisõna deno-taatklassi ning adjunkti denotaatklassi ühisosana. Nii moo-

⁺ Vt. kirjanduse nimekirja artikli lõpus.

duetub näiteks junktsiooni "vaessed lesed" denotaatklass kõikide leskede ja kõikide vaeste ühishulgast; graafiliselt kujutatult

[I]

$\underline{L}$ - leskede hulk
 $\underline{V}$ - vaeste hulk
 $\underline{VL}$ - vaeste leskede hulk

$$VL = V \cap L$$

Adjunktil on põhisõna tähenduse suhtes definatiivne funktsioon. Nii näiteks toimib sõnaühendis "vaessed lesed" adjunkt "vaessed" põhisõna "lesed" konkretiseerivalt (viimase denotaatvälja ahendavalt), ssst selle sõnaühendiga tähistatakse vaeste leskede osa hulka kõikide leskede hulgast.

Hulgateoreetilises tõlgenduses, milles kõikide leskede hulga märgime sümboliga L^1 ⁺, omandab adjunkt vaeste leskede hulga, s. o. esimese astme osahulga L_1^1 defiansi⁺⁺ tähenduse, nii et

$L_{(0)}^1 \supset L_1^1$, kusjuures iga x kohta kehtib, et $x \in L_1^1$ siis ja ainult siis, kui $a(x)$ ning a märgib L_1^1 defiansi.

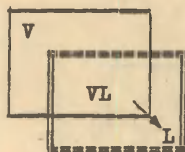
⁺ Ülevaatlikkuse huvides on otstarbekas kasutada hulga a astme märkimiseks ülaindeksit vastava hulga sümboli järel. L^1 on seega esimese astme hulga sümbol, L^2 vastavalt teise astme hulga sümbol jne. L^n märgib seega n -nda astme hulka.

Mõtatakse astme hulga a osahulga a astet märgime a la indeksi a vastava astme hulga sümboli järel. L_1^1 oleks niisiis esimese astme hulga esimese astme osahulga sümbol.

⁺⁺ Defiansiks (hulga piiritlejaks) nimetame hulgateoorias kõige üldisemalt objekti omadust, mis määrab tema kuuluvuse mingisse hulka. Antud näites piiritleb vaeste leskede osahulga kõikide leskede hulgas esimeste omadus "vaene". Seega funktsioneerib denotaat-tasandil adjunkt põhisõna suhtes analoogiliselt defiansiga hulgateoorias.

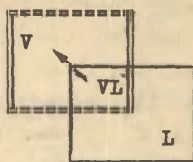
Siit nähtub, et junktiivset seost iseloomustab komponentide mittevõrdväärus (mittekommutatiivsus), mida võiks tinglikult nimetada junktsiooni "suunatuseks" oma põhise-nale ja kujutada skeemina meie näite puhul järgmiselt:

[II]

Kirjeldataud "suunatus" saab ilmsiks, kui vahetame oma näites põhise-na ning adjunkti positsioonid ("leseatunud vaased"), mille puhul on alust kõnelda junktsiooni "suu-na" muutumisest:

[III]

Piirdugem esialgu nende tähelepanekutega junktsiooni kohta ja püüdkem lühidalt iseloomustada neksust.

2.2. Kui junktsioon piiritleb mõistete ja tema semantiline väärtus on põhise-na semantilisest väärtu-sest kitsam (selle osahulk!), siis neksust määratleb O. Jes-persen kui sõnaseost, mis "sisaldab alati kaht mõistet, mis peavad tingimata jääma eraldi: sekundaarsõna lisab juba öeldule midagi uut" <4:132>. Ja J. Šrejder märgib, et nek-tiivses seoses moodustavad komponentide tähendused kõrgema tasandi tähendusühiku <5:31>. Selline tähendusühik on ilm-selt ekvivalentne l a u s u n g i mõistega formaalloo-gikas.

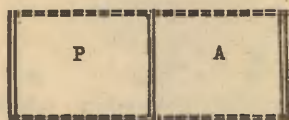
Püüame anda nekeueele hulgateoreetilise tõlgenduse. Selleks tähistame kaks komponenti, mis on nektiivse seoses, esimese astme hulkadena, nii et P^1 märgib põhisoona ja A^1 adnekti. On selge, et $P^1 \cap A^1 = \emptyset$, sest määratlus nõuab põhisoona ja adnekti eraldatust. Põhisoona ning adnekti koos moodustavad kõrgema semantilise ühiku. See suhe on väljendatav valemiga

$$P^1 \cup A^1 = R^2,$$

milles R^2 märgib esimese astme hulka P^1 ja A^1 ühendamisest (summeerimisest) saadud teise astme hulka ning iga x kohta kehtib, et $x \in P^1$ siis ja ainult siis, kui $x \in A^1$.

Nii näiteks moodustub lausung inimene loeb mõiste "inimene" laiendamisel mõistega "lugema". Graafiliselt:

[IV]

kus P = 'inimene'
 A = 'lugema'
 R = 'inimene loeb'

Juhime tähelepanu sellele, et (erinevalt junktsioonist) on nektiivselt seostatud mõistete järjekord ühisosa puudumise tõttu semantilisest aspektist redundantne - keele struktuuris kehtib neksuse kommutatiivsus.⁺

2.3. Püüame nüüd õeldu abil määrata sõnaseose liiki hendiadjoonis.

Semantilises plaanis on meil hendiadjooni puhul tegemist ühe liitmõistega, mis reeglina ei kujuta endast lausungit (selle formaalloogikalises tähenduses).

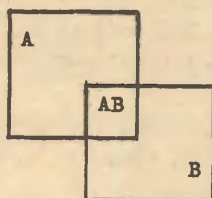
Punkt 1₁ all toodud näidetes

⁺ Siinkohal ei huvita meid nektiivse sõnaseose komponentide järjekorra stilistiline ning informatiivne vääratus lineaarses kõnekommunikatsioonis. Viimase kohta vt. (6).

	A	B
[1]		'kuld--peekrid'
[2]	'sõjase ilmutatud'	-vaprus'
[3]	'solvang	teoga'
[4]	'palvus--	hääled'

üldskeemiga

[v]

kus A = 'kuld' v 'sõda' v 'solvang' v 'palvus'
ja B = 'peekrid' v 'vaprus' v 'tegu' v 'hääled'
ning AB = 'kuldpeekrid' v 'sõjase ilmutatud]-vaprus' v 'sol-
vang teoga' v 'palvushääled'.

Hendiadüoini kogutähendus moodustub A ja B tähenduste
ü h i s o s a n a . Järelikult on hendiadüoin semantika
tasandil junktsioon (cf. 2.1.).

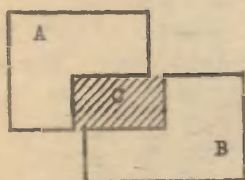
Kui hendiadüoin aga oleks lihtne junktsioon, poleks
mõtet teda üldse eraldi käsitleda. Hendiadüoini eripära seis-
neb selles, et teda moodustavad lihtmõisted on tingimata
e r a l d a t u d ning evivad i s e s e i s v a t s e m a n t i k a t .
See aga tähendab, et neil tähenduslikku ühisosana olla ei saa.

Siin näib peituvat vastuolu: millist tähendust evib
junktsioon, mille komponentide ühisosana on null?

Semiootika tunneb nn. n u l l i n d e k s i g a m ä r g i
mõistet. Nullindeksiga märgiks nimetatakse märki, mil-
le puudumine ühest või teisest tekstist manifesteerib tema
kui märgi olemasolu üldse. Ilmselt on hendiadüoini puhul
tegemist analogoniga: nimetatud sõnaseose komponentide eral-

datum grammatika tasandil ning sellest johtuv komponentide semantiline iseseisvus manifesteerib komponentide ühisosa puudumisega just seda ühisosa. Toetudes skeemile [V] võiks hendiadüoini komponentide tähendusklasside vahelist suhet iseloomustada järgmisel kujul:

[VI]

kus A ja B märgivad hendiadüoini komponentide tähendusklasse, C aga nende puuduvat (ning seeläbi aktualiseeritud) ühisosa.

Kuna hendiadüoinis komponenthõistetel ühisosa puudub, siis ei saa muidugi kõnelda ka hendiadüoini kui sõnaseose "suunatusest" ühele tema komponentidest (cf. 2.1.). Hendiadüoin on keele süsteemis kommutatiivne. Tõepoolest, keele süsteemi seisukohast on tähtsusetu, kas ütelda "joome peekritest ja kullast" või "joome kullast ja peekritest".⁺

Teeme üldust kokkuvõtte. Ülevaatlikkuse huvides esitame saadud tulemused tabelis.

Tunnused	Junktsioon	Hendiadüoin	Neksus
Moodustuv semantiline ühik	Mõiste	Mõiste	Lausung
Komponentide semantiline ühisosa	On	On Ei ole	Ei ole
Kommutatiivsus keele süsteemis	Ei allu	Allub	Allub

⁺ Vt. märkus lk. 64.

Nagu tabelist nähtub, on hendiadüoin funktsiooni ja neksuse vahevorm. (1.) mis moodustab junktiivse mõiste ja (2.) mille komponentide tähenduste ühisosa aktualiseerub iseenda puudumise kaudu ja (3.) mis allub keele süsteemis kommutatiivsuse seadusele.

Esile tõstes asjaolu, et hendiadüoin on sõnaseos, mille komponendid moodustavad madalaima semantilise ühiku - mõiste -, võib hendiadüoini defineerida kui junktsiooni eriliiki, milles komponentide tähenduste ühisosa aktualiseerub iseenda puudumise kaudu ja mis allub keele süsteemis kommutatiivsuse seadusele.

2.4. Eraldi tuleks käsitleda sidesõna funktsiooni (= tähendust) hendiadüoinis. Ka see on kahetine. Ühelt poolt täidab sidesõna komponentmõistetete eraldaja funktsiooni. Teisest küljest ühendab ta mõlemaid komponente ja kaotab juhul, kui üks neist puudub, oma mõtte. Lausungarvutuse valemi kujul

$$(p \vee q) \rightarrow (p \wedge q),$$

mis on loogikaliselt samaväärne p ja q ekvivalentsiga $p \leftrightarrow q$ ("p siis ja ainult siis kui q").

Selgub, et hendiadüoini sidesõna määrab tema komponentide vahelist ekvivalentsi.

Tõepoolest, kui asendada meie näites [1] hendiadüoin kordamööda kummagi oma komponendiga:

[1a] joome peekritest,

[1b] joome kullast,

ei muutu sellest kogu lausungi üldine tähendus ('joome millegi seest').

3. Viimati öelduga jõudsime küsimuseni, mis väljub lingvistika vallast ning omandab tähtsuse kirjandusteooria jaoks. See on küsimus, millist tähendust evib hendiadüoin logofooride süsteemis.⁺

⁺ Ületamaks kaasajal nii eestikeelses kui ka rahvusvahelises kirjanduslike kujundite terminoloogias valitsevat kaost, eeldab allakirjutanu keele eri tasandeil või-

3.1. Modifitseeritud näitelauseid [1a] ja [1b] ei erine, nagu öeldud, teineteisest oma tähenduselt. Küll aga on ilme nende erinevus tähenduse moodustamise viisilt: [1a] on puhtinformatiivne lause, samal ajal kui [1b] kujutab endast tegelikult logofoori, täpsemalt: metonüümiat.

Püüame näite [1] põhjal anda metonüümia genereerimise lausungilooikalist üldvalemit:

[1] joome peekritest ja kullast (hendiadüoin)

$$(p \vee q) \rightarrow (p \wedge q) \Leftrightarrow (p \leftrightarrow q)$$

[1b] joome kullast (metonüümia)

q .

Kokku võttes

$$(p \leftrightarrow q) \wedge q$$

Lähemal uurimisel selgub, et liit mõiste osamõistete ekvivalents (= hendiadüoin) on tõepoolest aluseks igale metonüümiale.

[5] "ja suitses merevaik ta huulil"

(A. Puškin)

[5a] 'ta huulil suitses merevaigust piip' (junktsooin)

[5b] 'ta huulil suitses merevaik ja piip' (hendiadüoin)

[5c=5] 'ta huulil suitses merevaik' (metonüümia)

Siit võime teha üldistuse: logofooride süsteemis kujutab hendiadüoin endast junktsooni teatud eriliiki, mis on aluseks metonüümia genereerimisele.

malike kujundite jaoks järgmisi termineid: häälikutasandil - fonofoor, sõna/mõiste tasandil - logofoor, lause/lausungi tasandil - süntofoor. Senised vastavad eestikeelsed terminid (kõla-, kõne-, lausekujund) ei vasta terminoloogilisuse nõuetele (cf. näit. <7>). Kuna näit. hendiadüoin moodustab mõiste, siis on tema kujundite-süsteemi sisese positsiooni määramisel ainuõige tema vaatlemine logofooride süsteemis.

3.2. Juhime tähelepanu veel ühele probleemile, mis kerkib metonüümia seostamisel junktsiooni mõistega. Nimelt vastab igale metonüümiale mingi junktsioon, samal ajal kui igale junktsioonile metonüümiat ei vasta. Põhimõtteliselt võibki öelda, et kõik junktsioonid jagunevad kahte rühma vastavalt sellele, kas nad on lähteks metonüümiate või metafooride moodustamisele. Viimane sõltub tähendusväärtusest, mida põhisoona suhtes evib adjunkt.

Metafoorset ehk quasi-adjunkti nimetatakse tavaliselt epiteediks ja tema ülesanne ei ole mitte põhisoona tähenduse piiritlemine (cf. 2.1.), vaid selle kui t e r v i k u "hindamine". Kasutades semiootikast tuntud termineid, võib (päris)adjunkti nimetada i n f o r m a t i i v s e k s , quasi-adjunkti aga f a s t s i n a t i i v s e k s .⁺

Fastsinatiivse ning informatiivse kujundi vahet illustreerib kujukalt näiteks järgmine dialoog H. de Balzac'i romaanist "Eugénie Grandet":

"Las ta [Grandet' vennapoeg - L.P.] magab," ütles Grandet. "Ta ärkab täna küllalt vara selleks, et saada teada halbu uudiseid."

"Mis on siis juhtunud?" küsis Eugénie [...].

"Tema isa laskis end maha..." [...]

"V a e n e noormees!" hüüatas proua Grandet.

"Jah, v a e n e," jätkas Grandet. "Ta ei oma penni.""

<10:77-78; sõrendus minult - L.P.>

Proua Grandet' repliigis on adjunkt vaene fastsinatiivne (= 'õnnetu'), mis tuleneb kõneleja kaastundest noormehele tema isa surma puhul. Grandet kasutab ära adjunkti homonüümsuse ja tõlgendab seda kui informatiivset (= 'mitte pennigi omav').

⁺ Tänapäeva Lääne semiootikas kasutatakse ligilähedases tähenduses termineid "ideoloogia" ja "retoorika" (vt. näit. <8; 9:109, 179-194>). Siiski tundub eelistusväärne (arvatavasti prof. J. V. Knorozovi poolt esmaevitatud) "fastsinatsioon" - vastavad Läänes kasutatavad terminid kuuluvad meie traditsioonilises terminoloogias teistesse paradigmadesse.

3.3. Kuigi see ei kuulu enam otseselt käesoleva teema alla ning väärrib eraldi käsitlust, märgime veel lõpetuseks, et quasi-adjunkti (epiteedi) aluseks on võrdlus, millele lausungiloogikas vastab modaalsus - otsustus. Seega on quasi-adjunkt oma olemuselt tegelikult mitte adjunkt, vaid adnekt. Neksuse põhimõttel on üles ehitatud kõik metafoori tüüpi logofoorid (of. näit. <11:137-140>).

Kirjandus

- <1> О. С. А х м а н е в а. Словарь лингвистических терминов. М., "Советская энциклопедия", 1966, с. 96.
- <2> К. М а р у з о. Словарь лингвистических терминов. Перевод с франц. М., Изд. иностр. лит., 1960, с. 245.
- <3> Sprache, Schrift, Buchwesen, Presse, Funk. - Kleine Enzyklopädie. Taschenbuchreihe. Leipzig, Vlg. Enzyklopädie, 1959, S. 50.
- <4> О. Е с п е р с е н. Философия грамматики. Перевод с англ. М., Изд. иностр. лит., 1958.
- <5> Д. А. Ш р е й д е р. Логика знаковых систем. (Элементы семиотики.) - "Новое в жизни, науке, технике". Серия: математика, кибернетика, 1974, № I. М., "Знание", 1974.
- <6> А. Л. П у м п я н с к и й. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе. - АН СССР, Всесоюзный инст. научной и технической информации. М., "Наука", 1974.
- <7> О. R ü n k. Terminoloogia arendamise printsiipidest (matemaatiku vaatevinklist). - "Keel ja Kirjandus", 1965, nr. 8, lk. 467-476.

- ⟨8⟩ R. B a r t h e s . Rhistorique de l'image. - "Communications", 1964, n° 4, p. 40-51.
- ⟨9⟩ U. E c o . Einführung in die Semiotik. Autorisierte deutsche Ausgabe von Jürgen Trabant. - UTB 105, München, Wilhelm Fink Vlg. /1972/.
- ⟨10⟩ H. d e B a l z a c . Eugénie Grandet. Pilte provintsielust. /Tõlkinud N. Toiger./ Tallinn, RK "Ilukirjandus ja Kunst", 1947.
- ⟨11⟩ J. K a p l i n s k i . Parallelismist lingvisti pilguga. - "Keel ja Kirjandus", 1972, nr. 3, lk. 132-145.

HENDIADYOIN

Linnar Primägi

Z u s a m m e n f a s s u n g

Auf Grund der bereits von O. Jespersen entwickelten Theorie von zwei prinzipiell möglichen Arten der semantischen Wortgruppenbildung - der junktiven und der nektiven - wird in der vorliegenden Arbeit das Wesen des Hendiadyoins als einer Zwischenform zwischen den beiden Arten festgestellt und die Funktion des Hendiadyoins als einer Übergangsstufe bei der Generierung metonymischer Tropen aus Junktionen untersucht.

**EESTI FILOLOOGIA OSAKONNA ÜLIÕPILASTE
KIRJANDUS- JA TEATRIALASED ARTIKLID
1974. AASTAL**

**Bibliograafia
Koostanud Peeter Olesk**

Bibliograafias esitatakse artiklid, milles eesti filoloogia osakonna üliõpilased on käsitlenud kirjanduse või teatri probleeme. Ilukirjanduslikke teoseid ja tõlkeid ei ole arvestatud. Erandlikult on väljastpoolt eesti filoloogias osakonda võetud arvesse saksa filoloogia üliõpilase L. Priimäe tööd. See üliõpilane kuulub ÜTÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi.

1. Piloloog (=Olesk, P.). Nestor ja Mnemosyne. J.V. Veski, "Mälestuste raamat". Tln., 1974./ TRÜ 27. IX 1974, nr. 27.
2.   --   Sammud teekonda. /M. Mutt, "Teekond tagasi". TRÜ 6. XI 1974, nr. 33./ TRÜ 29. XI 1974, nr. 37.
3.   --   Ühe autori puhul. /J. Habicht, "Aga tegelikult..." TRÜ 13.-27.IX 1974, nr. 24-27./ TRÜ 11. X 1974, nr. 30./
4. Langemets, A. Luule 1973. E 24. III 1974, nr. 70.
5.   --   Uno Lahe paradoksid. /U. Laht, "Mu kallis koduvillane provints. Ajalaulud". Tln., 1973./ L 1974, nr. 1, lk. 163-166.
6.   --   Ühest proosaproovist. /V. Luik, "Salamaja piir". LR 1974, nr. 34./ SV 29. XI 1974, nr. 48.
7. Ligi, K.   Meremees ja nõianaine ehk Evald Hermaküla ja Emmeliina. / E. Hermaküla "Emmeliina"

RAT "Vanemuises"./ TRÜ 19. IV 1974, nr.13.

8. Liiv, E. Byron televisioonis. /Kirjanike Majas toimunud G. G. Byroni 150. surma-aastapäeva õhtu ülekandest televisioonis./ TRÜ 19. IV 1974, nr. 13.
9. Liiv, E., Veidemann, R. Valmar Adamsi poeedinatuurist ja esseistikast. /V. Adamsi 75. sünnipäevaks./ KK 1974, nr. 1, lk. 41-43.
10. Lõhmus, A. Hingetulvast sordiiniga liivakellas. /L. Hainssalu, "Liivakellas niriseb aeg. Sonette". Tln., 1973./ L 1974, nr. 4, lk. 691-694.
11. -"- Kes on hobune ja kas tal on sünnipäev? /O. Raun, "Hobusel on täna sünnipäev. Luuletusi 1964-1972"./L 1974, nr. 5, lk. 867-869.
12. -"- Kuidas minnakse sõtta. /E. Hermaküla, "Švejk läheb sõtta" RAT "Vanemuises"./ E 1. XIII 1974, nr. 281.
13. -"- Maastik kohviubadega. /M. Traat, "Maastik õunapuu ja melereikorstnaga". Tln., 1973; M. Traat, "Kohvioad". LR 1974, nr. 8./ L 1974, nr. 10, lk. 1746-1748.
14. -"- Pihlakaviina laagerdumine. /A. Vanapa, "Pihlakaviin. Luuletused". Tln., 1974./ N 1974, nr. 8, lk. 63-65.
15. -"- Veidikene geomeetriast. /E. Lättemäe, "Metsamarju. Mõtsamarju". LR 1974, nr. 24./ L 1974, nr. 12, lk. 2099-2101.
16. -"- Ühest õnnestunud kuningakatsesest, mis võinuks veelgi õnnestunum olla. /N. Baturin, "Kuningaõnni kuningas. Laanejutustus". Tln., 1973./ E 27. I 1974, nr. 23.
17. Mikone, E.-M. "Vanemuine" algava hooaja eel. NH 8. IX 1974, nr. 210.

18. Mutt. M. Lootuse kinnitus./"Epp Pillarpardi Punjaba potitehas" L. Koidula nim. Pärnu Teatris./ E 13- X 1974. nr. 241.
19. -"- Nähtut "Nõmmekingseppadest". /A. Kivi "Nõmmekingsepad" Riiklikus Noorsooteatris./ E 15. IX 1974, nr. 217.
20. -"- Sõna sekka./"Tallinnfilmi" dokumentaalfilm "Tänane naine"./ TRÜ 29. XI 1974, nr. 37.
21. -"- Teatrimõtteid./"Vanemuises" algab uus hooaeg./TRÜ 20. IX 1974, nr. 26.
22. Olesk. P. Nigol Andresenist. /N. Andreseni 75. sünnipäeva puhul./ TRÜ 27. IX 1974, nr. 27.
23. -"- Raamat Vilde sõnakunstist. /V. Altoa, "Eduard Vilde sõnameistrina. Monograafia". Tln., 1973./ SV 4. X 1974, nr. 40.
24. -"- Rudolf Sirge lähedalt. /Ü. Tonts, "Rudolf Sirge. Lühimonograafia". Tln., 1974./ E 29. XII 1974, nr. 304.
25. -"- Üliõpilane ja filoloog. /UTÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi ning eesti keele ja soome-ugri keelte ringi t88st./ TRÜ 17. V 1974, nr. 16.

Filoloog (=Olesk. P.). Vt. nr. 1-3.

26. Orek. U. "Poeti Estoni". /Itaaliakeelsest antoloogiast "Eesti luuletajad". Rooma, 1974./ TRÜ 20. XII 1974, nr. 42.
27. Priimägi. L. Anatole France. /50 aastat kirjaniku surmast./ TRÜ 11. X 1974, nr. 30.
28. -"- Franz Grillparzer. /Eessõna valikule "Aforismialbumis"./ N 1974, nr. 12, lk. 40.
29. -"- Heinrich Heine. /Eessõna valikule "Aforismialbumis"./ N 1974, nr. 1, lk. 64.

30. Primmägi, L. "Kui ma poleks kirjanik, oleksin teerõõvel". /225 aastat J.W. Goethe sünnist./ TRÜ 6. IX 1974, nr. 23.
31.   "- -"   Ood rõõmule. /L.v. Beethoveni ooperi "Fidelio" esietenduse puhul RAT "Vanemuises"/ TRÜ 20. IX 1974, nr. 26.
32. Treimann, T. Muljeid "Võõra mehe" etenduselt. /I. Dvořetski "Võõras mees" RAT "Vanemuises"/ TRÜ 17. V 1974, nr. 16.

L ü h e n d i d

- E   - "Edasi"
- KK   - "Keel ja Kirjandus"
- L   - "Looming"
- LR   - "'Loomingu" Raamatukogu"
- N   - "Noorus"
- NH   - "Noorte Häääl"
- SV   - "Sirp ja Vasar"
- Tln.   - Tallinn
- TRÜ   - ajaleht "Tartu Riiklik Ülikool"

Sisukord

S a a t e k s	3
A. K a b u r . Metafoor eesti uusimas lüürikas	5
A. Kahur. The Metaphor in the Latest Estonian Poetry. <u>Summary</u>	35
J. L a a n e k a s k . Kõne organiseerimise võtteid Oskar Lutsu jutustuses "Kevade" ..	37
В. Лаанекаск. Некоторые аспекты построения текста в рассказе Оскара Лутса "Весна". <u>Резюме</u>	47
L. P r i i m k g i . Hendiadüoin	48
L. Priimägi. Hendiadyoin. <u>Zusammenfassung</u>	58
Besti filoloogia osakonna üliõpilaste kirjandus- ja teatrilased artiklid 1974. aastal. Bibliograafia. Koostanud P. Olesk..	59

СТУДЕНЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ РАБОТЫ ПО ЭСТОНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
И ФОЛЬКЛОРУ II. На эстонском языке. Резюме на рус-
ском, немецком и английском языках. Тартуский госу-
дарственный университет. ЭССР, г.Тарту, ул. Кликко-
ли, 18.

Veatutev toimetaja J. Põldmäe. Korrektorid J. Talvet,
V. Loginova. Paljundamisele antud 22.12.1975. Rotag-
toripaber. 30x42. 1/4. Trükipoognaid 4.0. Tingrü-
kipoognaid 3.72. Arvestuspoognaid 2,92. Trükiarv 300.
MB 08340. TRÜ trükikoda. ENSV, Tartu, Pääsoni tn.14.
Tell. nr. 1425. Hind 20 kop.